

Mamandur Sri Rajarathina Sivachariar Education, Research & Charitable Trust, India

Digital Library

Title	SAIVA SIDDHANTA PARIBASHA
Language	SANSKRIT
Script	DEVA NAGARI
Courtesy	MUKTABODHA INDOLOGICAL RESEARCH INSTITUTE
Publication	SAIVA SIDDHANTA PARIPALANA SANGA
Source	

॥ श्रीः ॥

शैवसिद्धान्तपरिभाषा ।

सूर्यभट्टविरचिता ।

इयं किल

कृष्णतटाकाभिजनानां शास्त्ररत्नाकरादिविरुदाङ्कितानां

श्रीकृष्णशास्त्रिणां अन्तेवासिना शिवागम-

सङ्गविदुषा

ना. कृष्णशास्त्रिणा

यथामति परिशोधिता

देवसालपुरी शिवागमसिद्धान्तपरिपालनसङ्घाध्यक्षैः

कुम्भधोणस्थ

“ श्री गोपालविलासमुद्रणशालायां ”

मुद्रयित्वा प्रकाशिता च ।

1926.

உ
செவ்வாய்,

ஸ்ரீ சூரியபட்டர லிபற்றப்பெற்ற

சைவசித்தாந்த பரிபாஷை.

—❖❖❖—

இனி

செவ்வாய் சித்தாந்த பரிபாஷை எங்கத்த வித்தவான்

நா, சிருஷ்ணசாவ்திரிகளால்

பரிசேசுதிக்கப்பெற்று

—❖❖❖—

தேவகேட்டை

செவ்வாய் சித்தாந்த பரிபாஷை எங்கத்தாரால்

—❖❖❖—
சும்பகேணம்

ஸ்ரீ கோபால விலாஸ அக்கக்ஷத்தித்

அச்சிட்டு பிரசுரம் செய்யப்பட்டது.

—❖❖❖—
1926.

शिवाभ्यां नमः ।

उपोद्घातः ।

भो भोः पण्डिताग्रेसराः किंचिदिव कर्णे कुरुतेमां मदीयां विज्ञप्तिं
यत्किञ्च सनकादिमुनीन्ध्रेभ्यस्सिद्धान्तानामगमानवात् । आसौकिरत्र सिद्धान्त-
विशेष एवास्मिन् यतः । न ताभ्यां सदृशः कश्चिच्छ्रेयसोऽस्ति वि-
धायकः ॥ 'सिद्धान्त एव सिद्धान्तः पूर्वपक्षास्ततः परे ।' इत्यादिस्कान्द-
पुराणरत्नत्रयाद्यनेकविधधनग्रन्थरत्नप्रतिपाद्यमानवैभवस्य शैवसिद्धान्तशास्त्र-
स्य स्वतन्त्रसर्वागमप्राप्त्यर्थान्प्रदर्शनपूर्वकं अनधिगताधिगतार्थबोधकत्वात्मा-
माप्य सर्वशास्त्राधिगानता सर्वशास्त्रौक्कण्ट्यं चेति सुविशदं प्रतीयते ।
तत्र शैवसिद्धान्तशास्त्रसारान् मूलग्रन्थेभ्य एव ज्ञातुमशक्नुवतामहपमती-
नामस्माकं दयया सर्वागमपारदृष्ट्वा सकलशास्त्ररत्नाकरश्च श्री सूर्यभट्टशै-
वासिद्धान्तपरिभाषारूपमेकं ग्रन्थमतनोत् । अस्मिन् ग्रन्थे उपोद्घातप्रमा-
णपतिपञ्चपाशविनियोगारूपाष्वष्टपरिच्छेदास्समुल्लसन्ति । प्रतिपरिच्छेदेभ्य-
पूर्वा बहवो विषयाः प्रतिपादिता इत्येतदेतत्तन्त्रविषयसंवेदिन्यवलोकन-
धुरंधराण हस्तामलकमद्भासित । एतद्ग्रन्थकर्ता श्री सूर्यभट्टच्युतपुरीमल-
कृतवान् । यस्यां च परमेश्वरः करुणानिधिर्गजसंहारलीलामकरोत् । एतत्सर्वं
“ बन्देच्युतपुरीशुभ्रं ” इति मङ्गलपद्यपद्योलोचनया प्रतीयते इति शं ॥

अस्य मातृकादातारः ।

कमलालयम् (तिरुवाळूर) सुब्रह्मण्यशिवाचार्याः ।

तिरुहुरैप्पण्डि पञ्चापगेशशिवाचार्याः ।

एतेषां सविप्रमनन्तानि नमोऽसि समर्पयामः ।

इत्थं

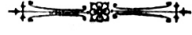
शिवगमसिद्धान्तपरिपाठनसङ्काः ॥

(२)

लिवाभ्यांनमः ।

शैवसिद्धान्तपरिभाषास्थविषयाणां सूचिका ।

विषयाः ।	पृष्ठं	पङ्क्तिः
उपोद्घातपरिच्छेदे ।		
मङ्गलाचरणं ।	१	१
ग्रन्थकृतपतिज्ञा ।	१	५
अथानादिमलापेत इति कामिकादिम-		
सूत्रस्यार्थविचारः ।	१	१२
पतिपशुपाशाख्यानां पदार्थत्रयाणां सिद्धान्तेतरशास्त्र-		
प्रतिपाद्यत्वनिराकरणपूर्वकं सिद्धान्तशास्त्रमात्रप्रति-		
पाद्यत्वनिरूपणम् ।	२	१६
वेदानां नित्यतयैव सर्वार्थविभासकत्वं न तु ईश्वरप्रणीततया		
तथासति आगमानामीश्वरप्रणीतत्वेन सर्वार्थविभासकत्व-		
मसंभवीत्याक्षिप्य वेदानामपीश्वरप्रणीतत्वेनैव सर्वार्थविभा-		
सकत्वसाधनम् ।	३	४
आचार्यत्वस्य बंधत्वमाक्षिप्य समाधान निरूपणम् ।	३	१०
आचार्यस्य पतिसाधर्म्यनिरूपणम् ।	३	१५
आचार्यस्य पतिसाधर्म्यात्कथं पतिप्रेर्यत्वमित्याक्षिप्य		
समाधान निरूपणं ।	३	२२
साधकाचार्य निरूपणम् ।	४	६
समयदीक्षा निरूपणम् ।	४	९
विशेषदीक्षानिरूपणम् ।	४	१५
निर्वाणदीक्षानिरूपणम् ।	४	१८
निर्वाणदीक्षितस्यैव सिद्धान्तश्रवणाधिकारनिरूपणम् ।	४	२१

(३)

समयिनः प्राग्जातिसंबन्धेन पशुत्वानपगमादस्तु सिद्धान्त-

श्रवणानधिकारः कथं पुनः पुत्रकस्य बागीश्वरीगर्भजाता-

स्याप्ययमुपपद्यत इत्याक्षिप्य समाधाननिरूपणम् ।

निर्वाणदीक्षयैव कृत्स्नपाशच्छेदसंभवात् कृतमाचार्योभिषे

केणत्याक्षिप्य समाधान निरूपणं ।

प्रमाणपरिच्छेदे ।

प्रत्यक्षानुमानशब्दारूपं प्रमाणत्रितयं शैवैरभ्युपगम्यते ।

तत्कथं सिद्धान्तरूपशब्दस्यैवात्र प्रामाण्यमित्याक्षिप्य

समाधाननिरूपणम् ।

प्रमाणानां सामान्यलक्षणकथनं ।

पश्चात्तत्तत्तस्यापि प्रमाणत्वव्यवहारान्प्रामाण्यमित्याक्षिप्य

समाधिनिरूपणम् ।

प्रमाकरणं प्रमाणमिति लक्षणे दोषमुद्घाट्य शुद्धात्म-

विच्छिन्नेरेव प्रामाण्यव्यवस्थापनं ।

प्रत्यक्षप्रमाणलक्षणनिरूपणं ।

सविकल्पक निर्विकल्पक भेदेन प्रत्यक्षस्य

द्वैविध्यनिरूपणम् ।

निर्विकल्पप्रत्यक्षलक्षणकथनं ।

साविकल्पप्रत्यक्षलक्षणकथनं ।

सविकल्पप्रत्यक्षलक्षणस्य शब्दानुमानसाधारण्यात् कः पुनराभ्यां

प्रत्यक्षस्य विशेष इत्याक्षिप्य समाधानकथनं ।

अपरमुक्तचैतन्यस्य पुर्यष्टकदेहाभावेन विकल्पग्रहणासंभ-

वात् कथं सविकल्पकत्वमित्याक्षिप्य समाधिकथनं ।

अनुमानलक्षणनिरूपणं ।

पक्षसाध्यहेत्वादीन् प्रदर्शयितुमानत्रयाकारानिरूपणं ।

पक्षसाध्यहेतूनां प्रत्येकं लक्षणकथनं ।

(४)

अनुमानत्रयेषु सपक्षाभावमाशङ्क्य समाधाननिरूपणं ।	१९	१९
व्यस्तानुमानप्रयोगनिरूपणं ।	१९	११
बहूनामनुमानप्रयोगाणां प्रदर्शनं ।	१९	१९
शब्दप्रमाणनिरूपणं ।	१६	१
शब्दलक्षणस्यानुमानेऽतिव्याप्तिमाशङ्क्य समाधान- निरूपणं ।	१६	८
प्रमाणस्योपकारोपकारकभेदेन द्वैविध्यनिरूपणं ।	१६	१९
ग्राह्यग्राहकसन्निविशालिनो ज्ञानस्यैव योगसंज्ञामुक्त्वा तं च सालंबनिरालंबभेदेन द्विधा विभज्य तयोर्लक्षणकथनं ।	१७	९
एकस्याश्चिच्छक्तेरनेकधाऽवस्थानाभावेन कथं तस्या उप- जीव्योपजीव्यकत्वमित्याक्षिप्य समाधाननिरूपणं ।	११	११
प्रश्नात्मप्रमाणनिष्ठं प्रत्यक्षत्वं तदेवेति तत्प्रत्यक्षनिरूपणं ।	१०	१०
तत्प्रसङ्गात् सदसद्वादिनिरूपणं च ।	१८	१६
प्रमाणनिरूपणोपसंहारः ।	१८	१६
पतिपरिच्छेदे ।		
पतिस्वरूपनिरूपणं ।	१६	९
पत्युः परमशिवात्मशिवभेदेन द्वैविध्यनिरूपणं ।	१९	८
अधिकारमलयोगिनिरूपणं ।	२०	५
अधिकारावस्थानिरूपणं तदङ्गतया सृष्ट्यादीनां पंचानां स्वरूपकथनं ।	२२	२२
भोगावसरनिरूपणं ।	२१	६
लयावसरनिरूपणं ।	२०	१०
परमशिवस्य लयभोगाधिकाराद्वित्रयं परिग्रहशक्तिकृतं न तु आत्मशिवोपाधिकृतमित्याक्षिप्य समाधाननिरूपणं ।	१८	१८
विन्द्वारूपस्य शिवतत्त्वस्य परमशिवाद्विज्ञत्वेन कथं त- च्छक्तित्वमित्याक्षिप्य समाधिकथनं ।	१९	५

(५)

विन्दुकार्यस्य शब्दार्थभेदेन द्वैविध्यनिरूपणं ।	२१	२१
तयोश्च प्रत्येकं त्रैविध्यनिरूपणं ।	२१	१३
कलातत्त्वपुवनानां परस्परं विनियोगनिरूपणं ।	२१	१९
चतुर्विधशब्दवृत्तिनिरूपणं ।	२३	११
शक्त्यादिविद्यान्तशिवतत्त्वस्थपुवनानां संख्यानिरूपणं ।	२३	१६
पशुपरिच्छेदे ।		
पशुलक्षणं ।	२४	१
पशूनां त्रैविध्यनिरूपणं ।	२४	३
विज्ञानाकलनिरूपणं ।	२४	५
कैवल्यस्य श्रेयस्त्वनिराकरणं ।	२५	१९
वेदान्तिनां कैवल्यं विज्ञानकैवल्यमेवेति तन्मुक्तिनिराक- रणं ।	२५	५
सांख्याभ्युपगतकैवल्यस्याऽपि विज्ञानकैवल्यमेवेति तन्मु- क्तिनिराकरणम् ।	२६	१
प्रळयाकललक्षणं ।	२६	११
प्रलये भोगसाधनकलाधमावेन भोगरहितानामात्मनां क- थं मलपरिपाकसंभवतीत्याक्षिप्य समाधिकथनं ।	२७	१९
पक्षान्तरेण शिवतेजस्संबन्धस्यैव मलपरिपाकहेतुत्वकल्प- नम् ।	२७	१
शिवतेजस्संबन्धेन पक्षान्यपि कर्माणि स्थितिकाले भोग- क्षयीण्युपलभ्यन्ते । प्रलये भोगाभावात् कथं तेषां क्षय- इत्याशङ्क्य समाधाननिरूपणं ।	२७	६
सकलनिरूपणं ।	२७	१०
अधिकारिणां वैन्दवमायेयोभयदेहवत्त्वेऽपि विरोधाभाव- निरूपणम् ।	२७	१०

पाशपरिच्छेदे ।

पाशनिरूपणं ।	२९	१
पाशानां त्रैविध्यकथनं ।	"	३
मलस्य सर्वपाशमूलत्वनिरूपणं ।	"	९
विभोरात्मनः कथं द्रव्यान्तराच्छाश्वत्थमित्याक्षिप्य समाधाननिरूपणं ।	"	१७
मलस्य व्यापकत्वाश्रित्यत्वाच्च न कदाचिदात्मनां मुक्तिरित्याशङ्क्य समाधाननिरूपणं ।	३०	२
पाशानुग्राहिणी पतिशक्तिः कथं पाशशक्तिं निवर्तयिष्यतीत्याक्षिप्य दृष्टान्तपुरस्सरं समाधाननिरूपणम् ।	"	७
पातितैतन्यस्य पाशचैतन्यवत्कथं पाशबध्यत्वं नास्तीत्याक्षिप्य सोपहासं दृष्टान्तपुरस्सरं समाधाननिरूपणं ।	"	१९
कर्ममलनिरूपणं ।	"	२३
कर्मणां बुद्धिगुणत्वान्मायाश्रयत्वं कथमित्याक्षिप्य समाधिकथनं ।	३१	५
कर्मणां मायागुणत्वे तेषां पृथक्पाशत्वकथनं कथमित्याक्षिप्य समाधाननिरूपणं ।	"	१६
मायामलनिरूपणं ।	३२	६
तत्त्वानां भुवनधारत्वात् भुवनचारित्वकथनमसङ्गतमित्याशङ्क्य समाधाननिरूपणं ।	"	२०
तत्त्वपञ्चसाधारणासाधारणभेदेन द्वैविध्यनिरूपणं ।	"	११
कलादिपृथिव्यन्ततत्त्वानां प्रतिष्ठादिकलायां स्थितिनिरूपणम् ।	"	१३
तत्त्वानामुत्पत्तिक्रमानिरूपणं ।	३३	४
कलातत्वनिरूपणं ।	"	७
कलाया आत्मोपकारकत्वमाक्षिप्य समाधाननिरूपणं ।	"	११

विद्यातत्वनिरूपणं ।	"	७
रागतत्वनिरूपणं ।	"	१२
कालतत्वनिरूपणं ।	३४	४
नियतितत्वनिरूपणं ।	"	६
कलादिपञ्चकञ्चुकितस्यैवाऽऽत्मनः पुरुषतत्त्वसंज्ञाकथनं ।	"	८
प्रकृतितत्वनिरूपणं ।	"	१०
प्रकृतेरव्यक्तसंज्ञाकरणस्य कारणकथनं ।	"	१३
गुणतत्वनिरूपणं ।	"	१५
बुद्धितत्वनिरूपणं ।	"	२१
बुद्धितत्त्वस्य भोग्यत्वनिरूपणं ।	३५	१
घर्मोद्यष्टबुद्धिगुणानां निरूपणं ।	"	४
प्रत्ययानां सिद्धितुष्ट्यादीनां निरूपणं ।	"	९
अहङ्कारतत्वनिरूपणं ।	"	१८
अहङ्कारतत्त्वविभागनिरूपणं ।	"	२०
मनस्तत्वनिरूपणं ।	"	२२
बाह्यकरणविभागकरणं ।	३६	३
तन्मात्रानिरूपणं ।	"	११
तन्मात्रपञ्चकभूतपञ्चकोभयस्य दशकस्य कार्यत्वसंज्ञाकरणम् ।	"	१४

विनियोगपरिच्छेदे ।

ज्ञानस्य द्वैविध्यनिरूपणं ।	३७	६
पतिपशुपाशानां दीक्षादायुपयोगनिरूपणं ।	"	१२
शिबाराधनस्य स्वार्थपराधनेन द्वैविध्यकथनं ।	३८	१
स्वार्थलक्षणं ।	३८	२
पराधलक्षणं ।	"	४

(८)

आचार्यस्य परार्थपूजायां फलाभाषमाशङ्क्य समाधान- निरूपणं ।	६
शिवमन्त्रेश्वरादिभेदेन गुरुणां षड्विधत्वनिरूपणं ।	१०
परमहृदादिसंबन्धषट्कनिरूपणं ।	११
वेदान्तज्ञानवतामेव सिद्धान्तश्रवणयोग्यताप्रतिपादनं ।	१५
अधिकारिणामपि लोकसंग्रहाय श्रुतिविहित वर्णाश्रम- धर्मानुष्ठानकथनं ।	१९
सैवाचारवतां वैदिकाचारानुष्ठानवर्णनं ।	२२
वेदागमयोस्त्यन्तविरोधाभावनिरूपणं ।	२३
सिद्धान्तिभिस्त्याग्यानां वैदिककर्मणां निरूपणं ।	२९
समयादिदीक्षावतां क्रमेण शिवमन्त्रेश्वरपदावसि- निरूपणं ।	८
प्रकरणोपसंहारः ।	१०
ग्रन्थकुलामघटनं ।	१४

—: *॥ शुभम् ॥*—

॥ श्रीः ॥

॥ शिवाभ्यां नमः ॥

॥ शैवसिद्धान्तपरिभाषा ॥

उपोद्घातपरिच्छेदः ॥

वन्दे च्युतपुरीं शुभ्रां वन्दे नागाब्जिनीमपि ।
वन्दे शालाकुरां देवीं वन्दे श्रीकृत्तिवाससं ॥
सर्वतत्सर्वदा यस्य सन्निधिस्सर्वदेहिनां ।
सर्वार्थसाधकस्तस्मै परस्मै महसे नमः ॥

यः प्राप्तदीक्षश्चिददर्शनेषु
प्रवेक्षामिछत्यनतिप्रयासात् ।
तस्योपकाराय सयुक्तिरेषा
सङ्गृह्यते शाङ्करतन्त्रभाषा ॥

अथानादिमलापेतस्सर्वज्ञस्सर्वकृच्छिवः
पूर्वव्यत्यासितस्याणोः पाशजालमपोहति ॥
इति श्रीकामिकमहातन्त्रस्य मूलसूत्रम् ।

अस्यार्थः । स्वाभाविकेन प्रतिबन्धराहित्येन सर्वार्थगोचर-
ज्ञानक्रियाशक्तितया पतिभूतो भगवान् परमशिवः अनादिपाशसंघ-

न्धेन स्ववैधर्म्यापन्नतया पशुभूतेष्वात्मसु अनुकम्पाशयवशात्तत्तद्वन्धकतया पाशभूतानां मलकर्ममायाख्यानामपनयनेन स्वसाधर्म्याभिव्यक्तिरूपमनुग्रहं करोतीति । न चायं पशूनां पत्यनुग्रहाख्यो मोक्षस्तावत्प्रवर्तते यावद्देष्टव्यमनादिचेतन्यावारकस्य मलस्याधिकारो न निवर्तते । “ श्रीमन्मृगेन्द्रे ” तमश्शक्त्यधिकारस्य निवृत्तेस्तत्परिच्युतौ । व्यनक्ति हक्रियानन्त्यं जगद्धन्युरणोदिशवः ॥ इति ॥ निवृत्तिश्चास्य मलस्य चक्षुःपटलादेरिव द्रव्यत्वात् ईश्वराख्यवैद्यव्यापारसाध्यत्वेन तत्प्रवर्तनाय कमपि परिपाकमपेक्षते । तदर्थं हि पुंसां प्रभुरलक्षित एव सन् नामिश्रं परिणमत इति न्यायान्मायेयार्थसंबन्धनिमित्तं अनादिकर्मभोजनात्मकं संसारमापादयति । तदापादनमेवास्य सृष्टिस्थितिसंहारानुगतं तिरोधानाख्यं कृत्यमुच्यते । एवं च पञ्चविधकृत्यकारी परमकारुणिकः परमेश्वर एव परमकारुणिकत्वादुपास्य इति गुरुणामुपदेशः । तदुपासकत्वं च दीक्षाशुद्धानां तथाविधकृत्याधिकारणत्वमेव । तत्रैव तत्साम्यलाभात् । अत एव साधकैराचार्यत्वसिद्धये श्रीमत्सिद्धान्तशास्त्रमेव स्वाचार्यादाधिगम्यते । तदधिकारस्य ज्ञानकसाध्यत्वात् । ज्ञानं चात्र सविनियोगवस्तुत्रिगोचरमवोपयुज्यते । तानिचेह वस्तूनि पतिपशुपाशाख्यानि ज्ञेयानि । क्रियादिवीनियोज्यानि च श्रीमति कामिकादौ सिद्धान्ते प्रतिपाद्यन्ते । ननु शास्त्रान्तरेषु तेषामसर्वज्ञप्रणीतत्वेन सर्वार्थप्रकाशकत्वाभावात् । तथाहि यत्सिद्धान्तकर्तुः पत्युस्सर्वज्ञत्वं अनादिपाशविश्रुत्पादवसीयते नेदं शास्त्रान्तरकर्तृणां मुनीनां पाशोपहतचेतन्यात् घटते । किंतु एतेषां ज्ञानं व्यंज-

१. कारिणामेवेति पाठभेदः ।

कसापेक्षत्वेन वस्त्वैकदेशविषयं । यदि पत्युक्तशक्तयोऽमी तदापत्ये मत एव भवेयुः । अतस्तेन पत्या स्वातन्त्र्येण प्रणीतमेव शास्त्रं सर्वार्थबोधकतया साधकैरभिषेकार्थं अवश्यमधिगन्तव्यं । अन्यथा तेषां सर्वज्ञत्वानुदयेन परानुग्राहकत्वानुपपत्तेः । ननु वेदस्यैव नित्यत्वेन सर्वार्थावभासकत्वं युक्तं । कथमीश्वरप्रणीतस्यागमस्येभ्यत इति । तन्न । वेदस्याप्यागमवदीश्वरप्रणीतत्वादेव तथार्थसाधनात् । न चैवमनयोरन्यतरस्य वैयर्थ्यं । अतिगूढार्थस्य वेदस्य विरुद्धानावादिसंशयास्पदत्वेन तत्पदार्थविवरणपरस्यागमस्य गुरुजनोपयोगित्वात् । श्रूयते हि “ वेदसारश्चिवागम ” इति ॥

न चेदमाचार्यत्वं बन्धनमिति वाच्यम् । तस्य सर्वपाशछेदोत्तरभाविनस्सर्वज्ञत्वाविरुद्धाधिकारमलमात्रावशेषत्वेनापरमोक्षत्वावगमात् । न हि देहितया वा दक्षिकस्य पशुसाम्यम् । तद्देहस्य विन्दुत्पन्नत्वेन बोधकत्वात् । न च पशुदेहस्तादृशः । तस्य मायोत्पन्नत्वेन मोहकत्वात् ॥

अथ कथमाचार्यस्य पतिसाधर्म्यं । अभिधीयते । स पतिस्तावदात्मनोऽन्तरङ्गत्वेन सत्यामपि स्वशक्तिमय्यां मूर्तौ पश्वनुग्रहव्यापाराय वहिरङ्गतया वैन्दवं मूर्त्यन्तरमपेक्षते । तच्च निष्कर्मतया मायोत्तीर्णस्य कस्यापि विशुद्धभोगार्हस्यैव सम्बन्धि । स एव आचार्यः । तथाच पत्याचार्ययोरेकशरीरावलम्बिनोरेकव्यापारकत्वेन मिथस्साधर्म्यं सुगमम् । अत एव लोके तयोरभेदव्यवहारश्च “ गुरोरेव शिवः शिवएव गुरु ” इति ॥

ननु कथं गुरोरपि गुरुत्वत् पतिप्रैर्यतोपगमः । सत्यम् । न गुरुः गुरुत्ववत्कृष्णभोगसाधनेषु कर्मसु प्रैर्यते । अपि तु सोयमीश्वरेण ती-

व्रतशक्तिपातानुसारिण्या तुरीयदीक्षयानुगृहीतत्वादात्मकत्वं इति स्वोचितेषु शुद्धभोगाविरुद्धेषु परार्थव्यापारेष्वेव प्रवर्तते । तदेतच्च प्रयोज्यत्वं न परमोक्षबाधकम् । अधिकारान्ते देहपातानन्तरमेव तस्य तादृक्परिपूर्णशिवसाम्यप्रापकत्वात् । अत एव आचार्यत्वमपरमोक्ष इति सिद्धान्तः ॥

किं पुनस्साधकत्वं येन सिद्धान्तश्रवणादावधिकारः । उच्यते । यस्य तीव्रशक्तिपाते सति षडध्वशुद्धियुता तृतीया दीक्षा प्रवर्तते स एव साधकः । तेन सिद्धान्तज्ञानस्य साधनीयत्वात् । तथा हि । यस्य कस्यचिदात्मनो यदाकदाचित् अनेकजन्मवासनायत्तपुण्यजातस्य यत्र कुत्रचिदाश्रमे वर्तमानस्य येन केनापि भाग्योदयेनानादिचैतन्यावारकस्य मलस्य किञ्चित्पाके सति मन्दमन्दतरादिशक्तिपातानुसारिणी शिवभक्तिश्रद्धाद्युन्मीलनवती प्राक् कर्मसमूहयपरिपाकसम्पादिनी गुरुशुश्रूषागणेशसौरपूजादिसिद्धये यथाविधिशिरसि शिवहस्तार्पणरूपा समयारूपा या दीक्षा प्रवर्तते सा प्रथमा ततोऽस्याध्वमलपाके सति मन्दशक्तिपातानुसारिणी भक्त्याद्युद्देकवती कर्मादिपाशक्षपणोन्मुख्यकरी मन्त्रग्रहणशिवलिङ्गाचन्यादियोग्यतासिद्धये प्राग्जातिनिवृत्त्या वागीश्वरीगर्भजननात्मिका विशेषारूपा या दीक्षा प्रवर्तते सा द्वितीया । तत्पश्चाद्विशिष्टमलपाके तीव्रशक्तिपातानुसारिणी नित्याग्रशेषशिवधर्मानुष्ठानसिद्धये सर्वज्ञत्वादिषादुण्योन्मेपवती कलादिषडध्वशुद्ध्या मलादिपाशत्रयच्छेदरूपा निर्वाणारूपा या क्रिया क्रियते सा तृतीया । तादृशदीक्षावानेव सिद्धान्तज्ञानं साधयितुं क्षमते । तस्मिन्नेव पशुत्वापगमेन शिवत्वाभिव्यक्तेरवकाशसम्भवात् । न तु प्रथमौ । तयोस्तदनपगमात् ॥

१. पशुत्वानपगमादित्यर्थः ॥

नन्वस्तु समयिनः प्राग्जातिसम्बन्धेन पशुत्वानपगमात् सिद्धान्तश्रवणानधिकारः । कथं पुनः पुत्रकस्य वागीश्वरीगर्भजातस्याप्ययमुपपद्यते । सत्यम् । न तादृजन्मात्रं शिवत्वप्रापकम् । किन्तु कालान्तरभाविपशुत्ववाकविशेषसाध्यस्संस्कारविशेषोऽपि । यथा हि ब्राह्मणीगर्भजातस्य तज्जन्म केवलं वेदाध्ययनादियोग्यं ब्राह्मणत्वं नापादयति । अपितु वयःपरिणामसाध्योपनयनादिसंस्कारोऽपि । तदेवं व्यवस्थितवागीश्वरगर्भजातस्य चिरणशैवावस्थां व्यपोह्य क्रियमाणा निर्वाणदीक्षा ज्ञानसाधनं साधकत्वं साधयतीति ॥

अथैवंविधस्य साधकस्य कृत्स्नपाशच्छेदिन्या दीक्षया निर्वाणसिद्धेः कृतमाचार्यत्वेन । मैवम् । तदातदा तस्मिन् अपाशेऽपि कालान्तरभाव्यभिपेक्षापेक्षिणी शिवत्वाभिर्व्यक्तिर्भवति । सचाभिपेक्षशिवार्चनाद्यविनाभूतया सिद्धान्तसेवया निर्वर्तते । लोके हि रोगिणो रोगविशेषे शास्त्रादनिवारितेऽपि कालेन सपथ्यौषधसेवयोपनतं स्नानमारोग्यस्फुटीभावाय कल्पते । तदेवं साधकेन साधनीयपरनिर्वाणद्वारं अपरनिर्वाणात्मकमभिपेक्षमुपपन्नमाचार्यत्वं । इति ॥

—* सिद्धान्तपरिभाषायामुपोद्धातपरिच्छेदसमाप्तः ॥ *—

अथ प्रमाणपरिच्छेदः ॥

स च श्रीसिद्धान्तः पादचतुष्टयोपपन्नः । तस्य प्रथमे पादे ज्ञानारूपे पदार्था निरूप्यन्ते । अन्येषु क्रियायोगचर्याख्येषु फलो-पसंपन्नास्तेषां विनियोगाः । ते च पदार्थाः पशुपतिपाशभेदाश्रय-एव सतामप्यन्येषामत्रैवान्तर्भावात् । न च पत्यादिसद्भावे प्रमा-णाभावः । सिद्धान्तस्यैव तथात्वेन साधितत्वात् । ननु प्रत्यक्षानु-मानशब्दारूपं प्रमाणत्रितयं शैवैरभ्युपगम्यते । तत्कथं शब्दस्यैवा-त्र प्रामाण्यमिति । सत्यं । अस्यैव प्रमाणान्तरोपजीव्यत्वेन प्राधा-न्यादेवमुक्तं । तथाहि ॥

श्रोतव्यमेतदाप्तोक्तया मन्तव्यं चोपपत्तिभिः ।

ध्येयं च योगमार्गेण शक्तिपातोदितात्मभिः ॥

इति श्रीकण्ठाचार्यपादोपदेशात् । तस्यैवान्तर्भावत्वत्वात् । आसौ हि यथाभूतसर्वोपदेशा पुरुषः । तादृशं चाप्तत्वं नित्यस्य प-रमेश्वरस्य तदनुगृहीतानां पुरुषविशेषाणां वा संभवति । वाक्यन्तु समुचितार्थविशेषप्रतिपादनपरतया कारकं पदकदंबकं यथा—

“अथानादिमलापेत” इत्यादिमूलमूत्रं ।

तदेवं बह्वीभिर्वाक्यार्थपरंपराभिः ईश्वरेण परमात्मेन प्रणीता-नां कामिकादीनामागमानामेव प्रामाण्यं । अत एव तेषां पूर्वपक्षी-कृतसकलशास्त्रान्तराणां गोपङ्कजादिवत् योगरूढिभ्यां सिद्धान्त-शब्दवाच्यत्वं सुप्रसिद्धम् । एतानेव शृण्वन्ति शिवतेजसा युक्ता जितात्मानो महात्मानः । अथैतेभ्यो गुरुभ्यस्सकाशाद्यथाविधि श्रु-तेष्वेवार्थेषु साधकानां श्रवणदाढ्येन ध्यानादिसिद्धये समुचिताभि-रेव युक्तिभिरनुचिन्तनं जायते । तदेव मननं । तस्यैव लिङ्गपरा-

मर्शत्वात् लिङ्गं हि व्यवहितवस्त्वनुभावं वस्तु । यथागृहान्तर्बतिं वह्निचिह्नभूतो धूमः । परामर्शस्तु लिङ्गस्य नियतसाहचर्यवत्तया श्रु-तपूर्वस्य साध्यार्थपरिशोधनप्रक्रिया । सेयं युक्तिभिरुपपत्तिभिरिति चोक्तेन स्वानुकूलतर्केण साध्यते । यथाहि गृहाभ्यन्तरे वह्निरस्तीति केनचिदुक्ते तद्वह्निज्ञानं वीथिगतस्य वह्निव्याप्यधूमदर्शनेन बद्ध्यभावे धूमो न स्यादिति युक्त्या स्फुटीभवति ॥

न चैवं शब्दज्ञानं संशयलक्षकमिति वाच्यं । सत्यामेव दे-शिकवाक्यश्रद्धायां तदर्थमननोपपत्तः । न च श्रवणमननयोरभेदः । तयोरुभयोरैकार्थविषयत्वेऽपि कालभेदेन बुद्धिदृष्टिभेदसंभवात् । तदेवमनमानस्य शब्दोपजीवित्वमनन्तरभावित्वेन सुस्थितं ॥

अथैवं प्रमाणद्वयासिद्धस्यार्थस्य साक्षात्काराभावे साधकस्य न कदाचिन्निरुक्तिर्भवति । परोक्षस्य कांक्षितार्थजनकत्वायोगात् । अतस्तस्य श्रुतचिन्तितपदायांपरोक्षज्ञानलाभायात्र धाराबाहिचि-न्तनरूपं ध्यानमुपजायते । तदभावे तत्सन्निकर्षानुदयात् । तदेवं ध्यानपरिपाकलब्धं यदव्यवहितपदार्थावलोकनं तदेव प्रत्यक्षमि-त्युच्यते । तच्च प्रागुक्तप्रमाणद्वयानन्तरभावित्वेन तदुपजीवीति स्फु-टम् ॥

अथैषां त्रयाणां प्रमाणानां सामान्यविशेषलक्षणानि प्रद-र्श्यन्ते । तत्र प्रमाणपान्नसमवेतं प्रमेयार्थावभासनं प्रमाणम् । तथा-च दीक्षापसारितकलुषायामात्मचिच्छकौ संभवति । ननु पश्चात्पश्चै-तन्ये । तस्य मायोत्पन्नकलाशयव्यक्ततया सर्वतो भ्रमरूपत्वात् । नहि यथाभूतवस्त्ववभासनस्योक्तं प्रमात्वं संशयविपर्ययादेरयथा-

र्यावभासस्योक्तं । तथाच प्रमाश्रयत्वं प्रमातृत्वं । प्रमाविषयत्वं प्रमेयत्वमित्यनेन शुद्धात्मचैतन्यस्यैव प्रोक्तलक्षणसंभवात्प्रमाणत्वं ॥

ननु पश्चात्प्रमेयत्वस्यापि क्वचिदागमेषु प्रमाणत्वव्यवहारो दृश्यत इति । न्यायशास्त्रानुसारेण लौकिकप्रमाणोपन्यास इति मन्तव्यम् । सिद्धान्तस्य सर्वार्थदर्शित्वसंभवात् । न चैतावता प्रमितिः प्रमाणमित्यायातम् । साच करणं च न शक्यन्यदिति श्रुत्या ज्ञेयकार्येषु आत्मनस्साधकतमत्वेनावसीयते । तर्हि कर्तृकरणयोः फलं च किञ्चिदावश्यकं । किन्तुदिति चेदाकर्ण्यताम् । सा हि परसंविद्रुपा शक्तिः स्वसंविद्रूपे कर्तरि तादात्म्येन वर्तेत इति महतां प्रवादः । तथाच तस्याः परसंविद्वत्त्वं नाम विषयेष्वाभिमुख्येनावभासकत्वम् । वस्त्वन्तरत्वे कर्तृधर्मत्वायोगात् । तद्देशकर्तृदेशवर्तित्वेन च द्वेषा संभवति विभुत्वात् । एवं चाद्येन स्वरूपेण करणत्वं अन्येन फलत्वं चेति तस्याश्शक्तेरेकस्या एव द्वैक्यकथायां न किञ्चिद्वाधकम् । न चैवमात्मनोऽपि तत्सम्भावित्वेन नानात्वमिति वाच्यम् । तस्य स्वनिष्ठत्वेन विषयाभिरुपाभावात् ॥

यद्वा विषयव्यापारणामेव तत्फलत्वमस्तु । अचेतनानां चेतनमेर्यत्वनियमात् । ननु चैतन्यं दृष्टियारूपमिति मृगेन्द्रश्रुत्या ज्ञानक्रियामिकायाश्शक्तेः क्रियांशे तावत्करणत्वमुपपद्यते । ज्ञानांशे कथमिति चेदुच्यते । तत्र च विषयस्य प्रतिबन्धकानिवृत्त्या भावि-
व्यापारानुकूलयोग्यताविशेषः फलमिति वक्तुं शक्यते ।

ननु प्रमाकरणं प्रमाणमिति लक्षणे को दोषः मैवं साधकचैतन्यं प्रति हेतुवाक्ययोरपि करणत्वपक्षे तत्रातिव्याप्तिमस्यत्वात् ।

तदेवं शुद्धात्मसमवेतचिच्छक्तिरेव प्रमाणं । तच्च त्रिविधम् । प्रत्यक्षानुमानशब्दभेदात् । तत्रानितरद्वारसापेक्षं अशेषार्थावभासकं प्रत्यक्षं । यथा मुक्तात्मचैतन्यं । तद्धि शिवशक्त्या निश्शेषीकृतमलशक्तिरोधत्वेनोर्ध्वाधस्तनसमस्तवस्तुदर्शने कलादिकं किञ्चिद्द्वारं नापेक्षते । तादृशद्वारस्य मोहकत्वेन चिदेकदेशव्यक्तिमात्रे सामर्थ्यसंभवात् । नच नादादिसापेक्षेषु अपरमुक्तचैतन्येष्वव्याप्तिः । एतेषु कलादिपरिहारानन्तरं पञ्चनुग्रहार्थमनुवर्तमानस्य नादादिद्वारस्य बन्धकत्वासंभवात् । ननु मायावन्महामायायाः पाशस्वमागमेषु श्रूयते । कथं तत्कार्यस्य न बन्धकत्वमिति । सत्यम् । यद्यपि सकलात्मचैतन्ये संसारदर्शनां मायानुग्राहिण्यास्तस्याशिवशक्तेरिव पाशत्वोपचारस्संपद्यते । तथाऽपि दीक्षितचैतन्ये मोक्षदर्शनां मायानिग्रहे स्वयं शुद्धभोगदायिन्या भगवत्या न बन्धकत्वकथावकाशः ॥

अथ कस्मादपगतमलादिकत्वेन प्रत्यक्षीभूतस्य मुक्तचैतन्यस्य महामायाकार्यसहायापेक्षा । कथयामः । प्रत्यक्षं तावद्विधिः । निर्विकल्पकं निर्विकल्पकं चेति । तत्र निर्विकल्पकं परमार्थभूतशुद्धवस्तुप्रकाशकं । यथा परमुक्तचैतन्यं । तद्धि, निरधिकारदीक्षायां सन्यस्तसमस्तजगद्व्यवहारतया नामजात्यादिसंवन्धात्मकं विकल्पजातं विहाय सर्वं वस्तु स्थूलक्षणेव प्रकाशयति, कल्पितस्य नामादिसंवन्धस्य तत्र स्वाभाविकरूपोदयशालिनि चैव न्ये स्फुरणायोगात् । सविकल्पकं तु सविशेषणपदार्थावगाहि ज्ञानं । तथा चापरमुक्तचैतन्यं । तस्य हि साधिकारदीक्षासाधितवैमल्यतया ऽसौ पञ्चनुग्राहोऽस्माभिरिति व्यवहारावलम्बितस्तत्र पशुत्वपाकतारतम्यदीक्षाभेदप्रकारयोजनीयस्थानभेदप्रभृतयो नामजात्यादिप्रधानाः

बहवो विकल्पा विषयीभवन्ति । जगत्प्रवहारस्याधिकाराङ्गत्वात् । तद्विकल्पग्रहणं च नादादिसंबन्धमन्तरेणानुपपन्नं । नच वाच्यता-ज्ञानमात्रोपयोगित्वं नादस्य । नामवत्तया ज्ञात एवार्थे जात्याथ-शेषविकल्पग्रहणावकाशात् ॥

ननु सविकल्पकत्वं नादसापेक्षत्वमित्युक्तं । इदं शब्दानुमानयोरपि समानं । कः पुनराभ्यां विशेषः प्रत्यक्षस्य निर्दिश्यते । उच्यते नादोऽपि द्विविधः परनादोऽपरनादश्चेति । तत्र परनाद-स्साधारणो भवितुमर्हति । अपरनादोऽसाधारणः पुर्यष्टकदेहा-श्रयः । तयोराद्यः प्रत्यक्षानुकूलो व्यापकत्वात् । अन्यः प्रमाणा-न्वरानुग्राहकः । परिच्छिन्नत्वात् ॥

ननु चापरमुक्तचैतन्यस्य पुर्यष्टकाभावेन बुद्धिद्वयपरा ग शून्यस्य कथं प्रोक्तविकल्पग्रह इति । मैवं । दीक्षानन्तरं माया-कार्यप्राप्तिभावेन महामायायामेव यथाभिलषितसर्वतत्त्वोदयश्रव-णात् । तदेवं परमेश्वरशक्तिसाहाय्येन मोहकद्वारानपेक्षं पञ्चार्थाव-गाहिज्ञानं मन्यक्षमिति प्रत्यक्षलक्षणं संपन्नं ॥

उक्तं—शिवार्कशक्तिदीधित्या समर्थीकृतचिदृशा ।

शिवेशक्त्यादिभिस्सार्धं पश्यत्यात्मा गतावृत्तिरिति ॥

अथ सिद्धान्तश्रुतस्यार्थस्य तदुक्तैर्हेतुभिः परीक्षणमनुमानं । यथा—निर्वर्तितश्रवणं साधकचैतन्यं । साधकोहि “शैवागमेषु मुख्यं पशुपतिपाशा इति क्रमात्त्रितयं । तत्र पतिश्चैव उक्तः पशवो ह्यणवोऽर्थपञ्चकं पाशाः” । इति यथाविधिगुरुसकाशादुपदेशलक्षणो पेतपदार्थत्रयप्रतिपादकरत्वागमवाक्यमधीयानः कालेन श्रवणपरि-

पाके तदर्थानुभूतौ स्थिरीभूतायां अनन्तरमुपपत्तिप्रतिपादकानि वा-क्यान्तराणि चोपलभ्य । देहादिवस्तु कार्यत्वधर्मकं “कर्तारमस्य जानीमो विशिष्टमनुमानतः” । इति कारिकाया । “कार्ये क्षित्यादि कर्तेश्च तत्कर्तुर्नोपयुज्यते । न स्वार्थमप्यचिद्भावाज्ञानार्थं कर्तुर्नारवात् । पारिषेध्यात्परार्थं तत् क्षेत्रज्ञस्सपरस्तयोः” । इति । “कर्तानुमीयते येन जगद्धर्मेण हेतुना । तेनोपादानमप्यस्ति न पटस्तन्तुभिर्विना” । इति च तस्मादेव गुरोराकर्णयन् अत्रोपलभ्यमानैर्हेतुभिः पक्ष-गतं पदार्थत्रयमेव साधयितुं परीक्षते । श्रवणनिश्चितस्यार्थस्य प-रीक्षणाभावे प्रत्यक्षानुदयात् ॥

अनुमानत्रये जगत्पक्षः । कार्यत्वं हेतुः । सकर्तृत्वसंभोक्तृत्व-सोपादानकत्वानि साध्यानि । तथाहि अप्रत्यक्षसाध्यधर्मत्वं पक्ष-त्वं, तच्चास्ति जगति । तदाश्रितत्वेन साध्यमानानां कर्तृभोक्त्रुपा-दानानां मननकाले साक्षात्काराभावात् । पक्षधर्मतादिसिद्धत्वं हे-तुत्वं । एतच्च कार्यत्वेऽस्ति, तस्य पक्षे जगति विद्यमानत्वेन निश्चि-तत्वात् । हेतुव्याप्तिगम्यत्वं साध्यत्वं, इदं सकर्तृकत्वादौ वर्तते । यकार्यं तत्सकर्तृकमिति व्याप्तिपर्यायस्वाभाविकसंबन्धवत्कार्यत्वे-नास्यानुमीयमानत्वात् ॥

ननु अनुमानेषु सर्वत्र हेतुसाध्ययोग्यासिद्ध्यग्रहणं शरणं, तत्तद्दाहरणसापेक्षं । नचै तत्प्रोक्तानुमानेऽस्ति, नहि धटादि पक्षीकृ-तस्य जगतस्सपक्षीभवनितुमर्हति । तदेकदेशवर्तित्वात् । अत्र ब्रूमः । जगदेतत् लौकिकप्रमाणगोचरत्वेन आगमिकप्रमाणगोचरत्वेन च द्वेधा विभज्यते । तत्र आद्यस्य सपक्षत्वं । अन्यस्य पक्षत्वं चेति न दोषः । न च लौकिकप्रमाणदृष्ट्यान्वयदृष्ट्या भ्रान्तत्वेनात्र दृष्टान्त-

तामुपपत्तिरिति वाच्यं । सुन्दरीयं, स्वप्नदृष्टसुन्दरीयं, इत्यादावसत्यस्यार्थस्याऽपि दृष्टान्तत्वदर्शनात् । नन्वलमन्वयव्याप्तिप्रदर्शनाय पक्षैकदेशे सपक्षत्वोपपादनप्रयासेन, जगद्वाङ्मतेन नित्यतया श्रुतानां मायात्ममहेश्वराणामन्यतमस्य साधने अन्यतमस्य व्यतिरेकव्याप्त्या विपक्षदृष्टान्तता वक्तुं शक्यते । सत्यं । स्यादेतत् व्यस्तानुमाने । समस्तानुमानचेत्यनुपपन्नं । तथाहि, जगत्, कर्तृभोक्तृयुपादानवत् कार्यत्वादित्यत्र यत्कार्यं तत्कर्त्रादिमत्, यथा घटादिः इत्यन्वयव्याप्त्यनङ्गीकारे हेतुर्दृष्टान्तस्स्यात् । यदकर्त्रादिमत् तदकार्यं । यथा अपुत्र इति व्यतिरेकव्याप्ती साध्यभूतानामीशात्ममायानामुदाहरणत्वायोगात् । अतोऽयं हेतुः केवलान्वयी । व्यस्त्वविषयं च प्रयुज्यते । जगत्सकृत्कर्तृकं कार्यत्वात् । यत्कार्यं तत्सकृत्कर्तृकं यथा घटः । यदकर्तृकं न तत्कार्यं यथा आत्मवृन्दं मायावा । जगत्सभोक्तृकं कार्यत्वात्, यत्कार्यं तत्सभोक्तृकं यथा घटः यदभोक्तृकं न तत्कार्यं यथा ईशो मायावा । जगत्सोपादानकं कार्यत्वात् । यत्कार्यं तत्सोपादानकं यथा कुड्यं । यदनुपादानं न तत्कार्यं यथा ईशः आत्मा वा । अत्र हेतुत्रयं दृष्टान्तद्वयसंभवादन्वयव्यतिरेकि । एतदेव त्रयं लौकिकदृष्टान्तानङ्गीकारपक्षे केवलव्यतिरेकि । तदेवमुक्तप्रकारैरवाधितैरन्यैश्च साधनैर्यथासंभवं पत्यादित्रयान्तभूतानि पदार्थान्तराणि परीक्षन्ते प्रेक्षावन्तः ॥

तत्र यत्किञ्चिल्लिख्यते । शिवशक्तिमान् वस्तुत्वादिति केवलान्वयि । सर्वस्यापि वस्तुनो द्वैरूप्यसंभवात् । शंभुरनादिमुक्तः त्रैकालिकस्वातन्त्र्यात् इति केवलव्यतिरेकि । तदन्यत्र तद्वर्षद्वयाभावात् । ईश्वरशक्तिमात्रकरणः सङ्कल्पमात्रेण कर्तृ-

त्वात् । इत्यन्वयव्यतिरेकी । परमुक्तापरमुक्तयोस्तद्वाभावाधि-
करणत्वात् । पतिस्सर्वज्ञस्सर्वकर्तृत्वादिति पूर्ववत् । मुक्तामुक्तयो-
रुभयत्र दृष्टान्तत्वात् । जगत्कर्ता नित्यविभुः कालदेशानवच्छेदा-
त् । पूर्ववत् । भोक्तृभोग्ययोरुभयत्र दृष्टान्तत्वात् । शिवशक्ति-
स्त्रिद्रुपा चिद्धर्मत्वात् अन्वये चिदन्तरधर्मवत् । व्यतिरेके जडधर्म-
वत् । शिवशक्तिस्तत्समवायिनी । तद्विज्ञाने सति तदभिन्नत्वा-
त् । यद्यस्माज्ज्ञानं सदभिन्नं तत्तत्र समवेतं । यथा आत्मचिच्छ-
क्तिः न यदेवं, न तदेवं । यथा शरीरादि । महामाया साक्षात्पर-
मेश्वराधिष्ठेया परमेश्वरशरीराद्युत्पादनत्वात् । इति केवलव्यति-
रेकि । मायादायुक्तधर्मद्वयाभावदर्शनात् । आत्मानश्चेतनाः । ज्ञा-
नक्रियाशक्तिमत्त्वात् । अन्वये शिववत् । व्यतिरेके मायादिवत् ।
मुक्तात्मा शिवसमः । शुद्धचेतन्यत्वात् । न य एवं स नैवं ।
यथा बद्धात्मा । पशुः पाशयुक्तः । चेतनत्वेसति पारतन्त्र्यात् ।
ज्ञानकेवलो मलमात्रयुक्तः । पशुत्वेसति ज्ञानाद्विषयकर्मत्वात् ।

१. विशेष्यमात्रोपादाने पाशयुक्तत्वाभावावति पाशे पारतन्त्र्य-
स्य विद्यमानत्वाद्यभिचारः । विशेषणमात्रोपादाने पाशयुक्तत्वाभाववति
शिवे चेतनत्वस्य विद्यमानत्वाद्यभिचारः । अतो विशिष्टोपादानम् ।
चेतनत्वेसति पारतन्त्र्यादित्ययं केवलव्यतिरेकी । परशिवे साध्या-
भावहेत्वभावयोस्सत्त्वात् ॥

२. मुक्तात्मनि व्यभिचारवारणाय विशेषणोपादानम् । सकल-
पशौ व्यभिचारवारणाय विशेष्योपादानम् । अयमपि केवलव्यतिरेकी ।
प्रलयकेवलेषु उक्तसाध्यहेत्वभावयोस्सत्त्वात् ॥

लयैकवलो मलकर्मयुक्तः । मलयोपसंहृतकलादिकत्वात् । सैकलो मलकर्ममायायुक्तः सुखादिसंवेदनत्वात् । पांशा जडाः परिणामित्वात् । र्मलः पाशमूलः । चैतन्यवारकत्वात् । मलशक्तयोऽनित्याः जडत्वे सत्यनेकत्वात् । आत्ममलसंघन्धोऽनादिः । कारणानुपलंभात् । कर्माणि भोग्यानि । बुद्धिनिष्ठत्वात् । माया नित्या परमोपादानत्वात् महाभावात् । कैलाशीणि मोहकानि ।

३. अन्यमपि केवलव्यतिरेकी । विज्ञानकेवले उक्तधर्मद्वयाभावसत्त्वात् ॥

४. परमुक्ते साध्यहेत्वभावसत्त्वाद्यमपि पूर्ववत्केवलव्यतिरेकी ॥

५. अन्वयव्यतिरेक्ययं हेतुः । मृच्छिच्छलवत्योरुक्तधर्मतदभावयोः सत्त्वात् ॥

६. केवलव्यतिरेक्ययं हेतुः । चिच्छक्तौ साध्यहेत्वभावयोः सत्त्वात् ॥

७. अन्वयव्यतिरेक्ययं हेतुः । घटात्मनो रुक्तधर्मतदभावयोः सत्त्वात् । अत्र विशेषमात्रोपादाने आत्मस्य व्यभिचारः । विशेषणमात्रोपादाने मले व्यभिचारः । अतस्तदुभयोपादानम् ॥

८. अन्वयव्यतिरेक्ययं हेतुः । अन्वये शिवचिच्छक्तिसम्बन्धः । व्यतिरेके घटः । तयोरुक्तधर्मतदभावयोः सत्त्वात् ॥

९. अन्वयी । सिद्ध्यादिप्रत्ययेषु हेतुसाध्योः सत्त्वात् ॥

१०. अन्वयव्यतिरेक्ययं हेतुः । अन्वये महाभावावत् व्यतिरेके मृत्तन्वादिवत् ॥

११. केवलव्यतिरेक्ययम् । विन्दुकार्थे साध्यहेत्वभावयोः सत्त्वात् ।

मायाकार्यत्वात् । 'सैर्वाणि कार्याणि सद्गतानि । लयस्थित्योदशक्तिव्यक्तितयोपादानाश्रयत्वात् । इत्यादि ॥

ननु प्रोक्तेष्वनुमानेषु श्रवणनिश्चितत्वाविशेषेण हेतुसाध्योस्तुल्यता प्रसज्यते । मैवं । हेतूनां प्राप्तिननिश्चितत्वेन ध्यानविषयत्वस्य विशेषस्य संभवात् । ननु साध्यार्थपरामर्शस्यानुमानत्वे फलमूला कर्तृभिर्दनुमिर्विर्वक्तव्येति चेत् । तथा न वक्तव्यं । तस्यैव प्रमाणरूपत्वेन प्रमाकरणत्वाकथनात् । अथाप्युच्यते हेतुमत्तया परामर्शयमाने साध्ये तत्परामर्शस्य भविष्यद्दयानोपयोगी कालेन कश्चित्परिपाको जायते स एव (मलः) फलम् । तदा साध्यार्थोऽपि सिद्धइत्युच्यते ऽसिद्धार्थे ध्यानायोगात् ॥

ननु वस्तुनस्साध्यावस्थायां संशयापन्नत्वं गच्छते संशयाभावे तत्साधनाय हेतुगवेषणामुपयोगात् । लोके बह्व्यादिसंशये तद्धेतुर्भूमादिरन्विष्यते । तद्वदत्रापि पतिरस्तीति भगवद्वाक्यश्रवणादनन्तरं तत्संशयाभावे जगत्कार्यत्वेन हेतुना कर्तृभूतवत्पतिपरामर्शो व्यर्थ एव स्यात् । अथ सन्दिग्ध एव पतिपरामर्श इति लौकिकतुल्यं । अत्रोच्यते । न हि निर्मलानां शिष्याणां स्वाचार्यवचनेषु विश्वासाभावः । तथाप्यस्मदुक्ताः पदार्थाः अस्मदुक्तैरेव हेतुभिर्यथोचितं परीक्ष्यन्तामित्याचार्यैरेव नियुक्ताः साधकाः श्रुतार्थेषु संशयाभावेपि सद्यस्साक्षात्काराभावेन तत्साधनमनुमानहुर्वन्ति । तदेवं श्रवणनिश्चितार्थस्य हेतुभिः परामर्शनमनुमानमिति व्याख्यातमनुमानम् ॥

१२. केवलव्यतिरेक्ययं हेतुः बंध्यासुते साध्यहेत्वभावयोः सत्त्वात् ॥

अथ गुरुदित्वागतऽऽगमवाक्यार्थाविगाहिज्ञानं शब्दप्रमाणं । निर्वर्तितनिर्वाणदीक्षं निश्शेषवस्तुजिज्ञासावशेषितं साधकचैतन्यं । तस्य हि श्रवणायोपगतस्य गुरुशिशवाङ्गया स्वमुखाविर्भूतं परना-
दमयमागमवाक्यं श्रोत्रद्वारान्तः प्रवेशयन् तत्रत्यपरनादबिन्दु-
वर्णात्मकं वाक्यमुत्थापयति । ततस्सोऽपिशिष्यः स्ववाक्यं तदा-
गमवाक्येन परिशीलनमाहात्म्यादेकीकृत्य तत्प्रतिपादितेष्वर्थेषु क्र-
मादात्मचैतन्यमाखण्डकुरोति । तदेवं तादृशगमवाक्यारूढमात्मचैत-
न्यं शब्दप्रमाणं श्रवणमिति चोच्यते । नचैतलक्षणस्यानुमानेऽति-
व्याप्तिः । अनुपातुचैतन्यस्य हेतुारूढत्वेन वाक्यमात्रानारोहात् । नन्वागमेष्वेव हेतुप्रयोगो दृश्यते तत्कथं श्रोतुचैतन्यस्य हेतुनारोहः ।
सत्यं । यद्यप्युभयस्याप्युभयत्र संबन्धः । तथाऽपि श्रवणे वाक्य-
स्य प्राधान्यं, मनने हेतोरिति शब्दानुमानयोरियान् भेदः । ततश्च
वाक्यार्थाविधानमात्रोपक्षीणस्य श्रोतुचैतन्यस्यैव लक्षणमेतत् । न-
न्वत्र बुद्धिगतयोरैव हेतुवाक्ययोश्चैतन्यविषयत्वं प्रोक्तमायं । तथाच
तद्विषयचैतन्यस्योभयत्र स्मरणात्मकत्वमभ्युपेयं । मैवं । बुद्धितत्त्व-
गतप्राक्तनवासनप्रपञ्चनिशेषभञ्जनजागरूकपरनादसन्निकर्षोत्कृष्टा-
परनादविशिष्टत्वेन सर्वदा सर्वत्रानुभवस्वरूपाच्च । ननु पूर्वमा-
प्तवाक्यस्य प्रामाण्यमुक्तं इदानीमात्मचैतन्यस्येति विरोधः । सत्यं ।
प्रमाणं द्विविधं । उपकार्यमुपकारकचेति । तत्रोपकार्यं निवर्तनीय-
पाशत्वेनानुग्राह्यमात्मचैतन्यं । उपकारकं तु तत्पाशापनोदप्रवृत्तत्वे-
नानुग्राहकमीश्वरचैतन्यमेव । ततस्तस्यैव शुद्धचैतन्यत्वेन प्रामाण्य
सिद्धे तदधिष्ठिताऽऽगमवाक्यस्य तदभेदोपचारः प्राक्प्रदर्शितः ।
संप्रति एतदीश्वरचैतन्योपासकतया श्रवणात्मकं साधकचैतन्यं

प्रमाणं लक्ष्यत इति समाधेयम् । तदेतच्च श्रवणं बह्वर्धप्रतिपादका-
नां बहूनां वाक्यानां क्रमवर्तितया चिरकालादेव सिद्धिमागच्छति ।
श्रवणसिद्ध्यनन्तरमेव मननावकाशः । तस्यच सिद्धौ साध्यबाहु-
ल्येन चिरादुत्पन्नायां ध्यानामुत्पद्यते । ध्यानत्वं चाऽऽत्मचैतन्यस्य म-
ननसिद्धे वस्तुनि एकाश्रयेण भासमानत्वम् । तदेव ध्यानं ग्राह्यग्राह-
कसन्निकर्षशालित्वेन योग इत्युच्यते । स च योगो द्विविधः । सालं-
बो निरालम्बश्चेति । तत्राऽऽयस्सविकल्पकसाक्षात्कारहेतुस्सकल-
ध्यानम् । अन्यस्तु निर्विकल्पकप्रत्यक्षनिर्वाहकं निष्कलं ध्यानम् ।
यद्यप्येतत्पृथक्प्रमाणतया वक्तुं युज्यते, तथाऽपि प्रत्यक्षासन्नतया
तदन्तर्भावं मन्यमानैराचार्यैर्न पृथग्गणितम् । अतएव ध्यायिनाम-
प्याचार्यत्वं दृश्यते । अथ कथमेकस्या एव शंकरनेकधावस्थानं ये-
नोपजीव्योपजीवकभावः । उच्यते तस्या हि निसर्गनिरोधको नीहारः ।
तस्यच निवर्तकः परिपाकोऽपि चित्र इत्युक्तम् । तत्पाकानुसारेणा-
न्तःकरणवृत्तयोऽपि विचित्राः । अतस्तदन्तःकरणावच्छिन्नाया-
श्चिच्छक्तेरनेकधावस्थानेन काचिदनुपपत्तिः । नचैवं सति मलस्या-
पाकदशापेक्षया पाकदशायाः को विशेष इति शङ्कनीयम् । निवृत्त्यु-
न्मुखचैतन्यस्य प्रवृत्त्युन्मुखचैतन्यवत् संशयविपर्ययस्मृत्यात्मकत्वा-
भावात् । अत एव हि पश्चात्प्रत्यक्षादिकं न प्रमाणमित्यभ्युपगमः ॥

ननु तादृशप्रत्यक्षादावपि संशयादिव्यतिरिक्तो यथार्थानुभव-
स्सम्भवति कथमस्य प्रामाण्यतिरस्कार इति चेत् । धीरैराधेयं ।
पश्चात्प्रमाणेषु प्रत्यक्षं नामान्तःकरणोपरकचैतन्यस्य चक्षुरादी-
न्द्रियद्वारमंत्रेण बाह्यार्थग्रहणम् । बाह्यार्थश्च पृथिव्यादिमहाभूतपञ्च-
कपरिणामस्थावरजङ्गमपञ्चः । अत्रच न किञ्चित्ज्ञानं पश्यतामेकरूपं

जायते। तथाहि। सर्वे पदार्थास्सन्त इति प्रशंसन्ति मीमांसकाः। असन्त एवेत्युत्तरमीमांसकाः। अत्र सन्तः केचिदसन्तः केचित् इति नैयायिकाः। सर्वेषु भयरूपा इत्यार्हताः। क्षणिका इति सौगताः। इत्येवमादयो वादिनश्चतमेतज्जगदन्यथाऽभिपन्यन्ते। अथैतेषामिन्द्रियाणि भ्रान्तिजनकानि परस्परविरुद्धादिर्दिशित्वात्। तद्वृष्टैस्त्वदिहेतुभिरनुमीयमानजगद्धर्माश्चाकर्तृकत्वं अविद्याकर्तृकत्वं अणुकार्यत्वं अनिवचनीयत्वं आशयजन्यत्वमित्यादयो विरुद्धाः। तदनुमितार्थोपासनप्रवृत्ताः तेषामागमाश्च तथैवेति प्रत्यक्षानुमानशब्दाभिमतानां तदन्तर्भावोचितानामन्येषां चोपमानार्थापत्तिप्रभृतीनां पश्चात्प्रज्ञानानां मोहकव्यञ्जकसापेक्षत्वेन स्वप्नतुल्यानामलं प्रामाण्यवादेन ॥

अथ साधकचैतन्यस्य वा शुद्धेन्द्रियद्वारस्य बाह्यार्थविषये प्रत्यक्षत्वमभ्युपगम्यताम्। तदसारम्। तदिन्द्रियस्य श्रवणादिकाले मोहकेन्द्रियजयमात्रोपक्षीणस्य बाह्यार्थस्पर्शीकरणे प्रौढत्वानुदयात्। न च मोहकेन्द्रियमद्भावे बोधकदेहोत्पत्तेरनुपपत्तिः। सर्पनिर्मोकहृष्टान्तेन बाह्यकंचुकपरिणामकाल एवाऽऽभ्यन्तरकंचुकोदयस्य सुवचनत्वान्। तद्वत् व्यवस्थितं नित्यनिर्मलनिरतिशयविश्वात्मगोचरमीश्वरचैतन्यं तदनुग्रहेण निर्मलीकृतं निर्मलीक्रियमाणं चात्मचैतन्यमात्रं प्रमाणमिति प्रमाणलक्षणम् ॥

इति श्री सिद्धान्तपरिभाषायां प्रमाणपरिच्छेदो द्वितीयस्समाप्तः।

अथ पतिपरिच्छेदः तृतीयः ॥

अथ लक्षितप्रमाणोपलभ्याः पदार्थाः लक्ष्यन्ते। तत्र पति-
शिव उच्यते। तच्च शिवत्वं सर्वाधेगोचरज्ञानाक्रियाशक्तिमत्त्वम्।
यद्यपीदं लक्षणं पशोश्च ताम्रगतकालिकत्वं दातृत्वमवतिष्ठते। त-
थाऽपि तत्कालिमतुल्यमलाभिभूतत्वेनाविद्यमानकल्पमिति तत्र ना-
तिव्याप्तिः। यद्वा पत्युस्स्वातन्त्र्यमवासाधारणो धर्मः, तस्यानादि-
सम्बद्धयोर्जडकल्पजडत्वभावयोः पशुपाशयोरसम्भवात्। तदेतच्चा-
नितरपेक्ष्ये सति सर्वभेदकत्वं पशुपाशभेदे परमैश्वर्याख्यस्वरूपव्य-
क्तिलाभवत्येव पत्योः प्रसिद्धम्। स च पतिर्द्विविधः। परमशिव आत्म-
शिवश्चेति। तत्राद्यस्वाभाविकमेव स्वातन्त्र्यं विभर्ति। तदनुग्राह-
कस्यान्यस्याङ्गीकारेऽनवस्थाप्रसंगात्। स चैक एवानादिसिद्धपञ्च-
कृत्यकारित्वेन पञ्चमन्त्रतनुराचार्यदिभिर्नुमन्धीयते। तत्प्रसाद-
लब्धस्वातन्त्र्याणापनेकेपाप्मात्मशिवानां मध्याल्लयवतां स्वार्थनिष्ठ-
त्वेनाधिकारत्यागात् भूतिकल्पनायां प्रयोजनाभावात्। भोगवताम-
धिकारवतां च वैन्दवदेहयोगित्वात् ते च मन्त्रास्तत्र शिवे तादा-
स्येनावस्थिताऽशक्त्य एव। यैरीशानादिनामोक्तैरस्य मूर्धादि-
प्रतीकवती भूतिः परिकल्प्यते। तथाहि तस्य नित्यनिर्मलनिरति-
शयचैतन्ययुक्तस्य निर्विकारत्वेनानित्यसमलसातिशयजडशरी-
रभावनं न युज्यते। ततस्त्वसमवेतशक्त्यात्मकं तेज एव शिवस्या-
शरीरस्वभावस्यापि श्रीशरीरं भावयन्तस्साधकास्वकार्यं साधय-
न्ति तेषां तदभावनायां कार्यसिद्धययोगात्। शक्तिश्चास्य
वस्तुत एकापि ज्ञेयकार्योपाधिभेदेन ज्ञानक्रियाभेदं लभते।
एवञ्च तयोः प्रयोजकभेदानन्त्येन प्राप्तानन्त्ययोरपि प्राप्ता-

न्येन प्रथमाऽविनाभृता द्वितीयाशक्तिः जगज्जन्मादिव्यापारपञ्च-
कवशात् पञ्चभाभेदे भजते । अतएव भेदा मननत्राणात्मक-
त्वेन मन्त्रा इति प्रशस्यन्ते । तदेवं पञ्चमन्त्रतन्तुरीश्वरोऽनन्ताधि-
कारिसन्निहितत्वाधिकारीत्युच्यते । के पुनरधिकारिणः । उच्य-
न्ते । ये त्वत्र साक्षात्परपरया वा परमेश्वराधिगतसिद्धान्ताः सर्व-
ज्ञत्वादिगुणशालिनो मलपरिपाकपूर्व्याप्यधिकारिमलसत्तया पञ्च-
ग्रहाधिकाराय साभिषेकदीक्षया दीक्षिताः त एवाधिकारिणः अ-
परपतय आत्मशिवाचार्या इति च प्रोच्यन्ते । तेषु साक्षादीश्वरेण स-
र्गादौ विज्ञानकेवलावस्थायां अनुगृह्य मन्त्रमहेश्वरत्वे विनियोजिताः
ईश्वरतन्त्रनिवासिनोनन्तादयोऽष्टौ विश्रुताः । तथैव शुद्धविद्यायां
मन्त्रत्वे नियोजितास्सप्तकोटिसंख्याताः तद्वत्प्रलयकेवलावस्थायां
निर्मलीकृत्य मन्त्रेश्वरत्वे नियोजिताः स्रष्टृमन्त्रयोऽष्टादशधिक-
शतसंख्याताः कलादिपृथिव्यन्ततत्त्वपङ्क्तिप्रतिष्ठिताः, परंपरयात् स-
कळावस्थायामनन्तादिद्वारेणानुगृह्य ब्रह्माण्डाधिपत्येस्थापिताः श्रीक-
ण्ठादयो रुद्राऽसंख्याताः । तथा तद्वारेणचानुगृहीताः कतिचिद्देवाः ।
तैश्च कतिचिन्मनुष्याः इति गुरुवारं पर्यमतिपादकैर्ग्रन्थैरवगतव्यं ।
इमेच रुद्रादयस्सर्वे सकळावस्थायां चतुर्विधशक्तिपातानुसारेणानु-
गृहीताः । स्थितिकालएव तेषां मलपाकोदयात् । अत्रहि प्राप्त-
मुक्तिवीजानां कमादेवमुक्तिस्संभवति । नतु स्थित्यन्ते प्रलयेवाऽनु-
गृहीतेष्वधिकारिणस्सन्ति तदानीं संप्राप्तमलपाकानां सद्य एव परमो-
क्षलाभात् । ततश्च तेषां सर्वेषामप्यधिकारिणां पतिपदार्थेऽन्त-
र्भावः सर्वज्ञत्वादिसाम्येन पतिव्यापाराधिकरणत्वात् । अधि-
कारश्च वक्ष्यमाणलक्षणानां पशूनां पक्षापकमलयोरुभयोर्वर्गयोः क्र-
मेण शुद्धाशुद्धभोगनिष्पत्तये विंदुमायोत्पादतैस्तनुकरणभुवनभावै-

स्सर्वबन्धजननात्मिका सृष्टिः । तत्र भोगरूपा स्थितिः ततो विश्रा-
न्त्यै ताद्वियोजनलक्षणा संहतिः । तेषु हेयताज्ञानरोधात्मकं तिरोधानं
तथाच तद्वत्ज्ञानोत्पादनद्वारा स्वातन्त्र्यमदिपादनलक्षणोऽनुग्रहश्चेति
पञ्चधा भिद्यते । स चायमीश्वरस्यानादिमुक्तस्यासाधारणः पञ्चकृ-
त्यात्मकश्शुद्धेषु साक्षादेव संभवति । अशुद्धेषु अनेनादिद्वारेणैव
तदेवं पर्युरधिकारावसरः प्रथमः । द्वितीयस्तु भोगावसरः । त-
थाऽहि—अत्र केऽपि केनाऽपि योग्यतातिरेकेणाधिकारोत्तीर्णाः
शब्दभोगैकलालसाः शक्तिसदाशिवतत्त्वाश्रिताः आत्मशिवाः आ-
गमेषु श्रूयन्ते त एव भोगिनस्तत्साभिषेककारी परशिवो भोगीत्यु-
च्यते । स च लयावसरस्तृतीयः । स एवात्मशिवानां कालेन भो-
गोत्तीर्णानामत्यन्तिकपाशविश्लेषणात्यन्तपरिपूर्णस्वरूपाविकरणा-
त् परबोधशब्देनाभिधीयते । तदपेक्षया हि पूर्वावसरद्वयस्य पशुत्वा-
पेक्षया मोक्षत्वेऽपि बन्धकत्वमेव निश्चित्य गुरुभिरपि स्वेष्टसिद्धयर्थ-
मीश्वर आराध्यते । तथाचायं तल्लयवतां मुख्योदाहरणत्वेन लयी-
ति व्यपदिश्यते । तदेवमात्मशिवभेदोपाधिवशादुपपन्नभेदत्रयः प्र-
करणान्तरेषु शक्त उद्युक्तः प्रवृत्त इति निष्कलस्सकलनिष्कलस्सकल
इति शिवस्सदाशिवोऽहेश्वर इति चानेकविधशब्दैः प्रतिपाद्यते ।
ननु लयादिभेदत्रयमेतत् परमशिवस्य परिग्रहशक्त्युपाधिकृतं श्रूय-
ते । तत्कथमात्मशिवोपाधिकृतमिति । सत्यम् । तस्य परिग्रहशक्ति-
र्नाम परा महामाया कुण्डलिनी बिन्दुरित्यादिशब्दैरभिधीयमानं शुद्ध-
जगदुत्पादानं शिवतत्त्वमेव । तत्कार्ये हि शक्त्यादितत्त्वचतुष्टये क्रमे-
ण सूक्ष्मस्थूलभोगाधिकारोचिताः शुद्धात्मानो व्यवस्थिताः । तेषां
तनुकरणादीनिच तदुत्पन्नान्येव । तथाच तादृशविंदुकार्याणामणु-
शिवानां चाज्ञातिभावप्रतितादभेदव्यवहारात्परमशिवभेदकत्वे साधा-

रण्योक्तिर्न दोषाय । ततश्च स्वशक्तिनित्याधिष्ठेयस्य बिन्दोरभ्युदयोऽपि च सूक्ष्मस्थूलभागयोः क्रमेण लक्ष्यमाणैस्त्रिप्रकारैररण्यवर्गैः प्रत्येक-
मुपलक्ष्यमाणशब्दभुस्तथा त्रिधा भिन्नः । तस्य नित्यविभोस्सदा स-
र्वत्र साक्षिध्यसम्भवात् इति निष्कर्षः ॥

ननु तस्य बिन्दुराख्यस्य शिवतत्त्वस्य परमशिवात्पृथक्द्रव्य-
त्वेऽपि तच्छक्तित्वं कथमिष्यते । श्रोतव्यं । कर्ता हि स्वयं परमशिवः
करणभूतया स्वसमवेतया चिच्छक्त्या तद्धि शिवत्वं शुद्धजगदुपादा-
नाय निन्यं परमोपादानं परिगृह्णाति । ततस्तच्छक्तिपरिगृहीतं त-
द्याप्तं च तदभेदोपचारेण शक्तिसंज्ञं भवति । शक्तितत्त्वादिकार्यशक्ति-
समाहारात्मकत्वेन वा तत्तथेति मन्तव्यं । नच तस्य कर्त्रधिष्ठान-
मन्तरेण कार्यपरिणामः । उपादानत्वेन जडत्वात् । तत्कार्यश्च
शब्दार्थभेदेन द्विविधः । तत्रार्थं शब्दरूपं नादविदुवर्णभेदेन त्रि-
विधं । अर्थभुवनश्च कलातत्त्वभुवनभेदेन त्रिविधं तयोश्शब्दार्थयो-
र्न कदाचिद्विशेषः ॥

तथाहि । तत्र तावच्छिवशक्तिसोभितात् बिन्दोः कला कापि
शान्त्याख्या चन्द्रकरसोभितात्सिन्धोस्तरङ्गरेखेव सूक्ष्मा संजाता
तस्यां कलायां विद्याप्रतिष्ठानितृप्त्याख्या उत्तरोत्तरस्थूलाकारास्तिस्रः
कलाः परंपरयोत्पन्नाः । तदा तस्मादेव बिन्दोः शक्त्याख्या तत्त्वं कर्तु-
रुद्योगमात्रेण शान्तिमन्दोत्पन्नं । तस्माच्च सादाख्येश्वरशुद्धविद्याख्या-
नि त्रीणि तन्वानि कर्तुर्ज्ञानक्रियासाम्येन क्रियाधिक्येन ज्ञानाधिक्येन
च क्रमेणोद्भूतानि । एवञ्च कलानां तत्त्वाधारतया विनियोगः । तत्त्वा-
नाञ्च भुवनाधारतया शब्दाधारतया चेति विवेकः । तस्यैव परमो-
पादानस्य कलातत्त्वात्मककार्यवर्गद्वयापेक्षया शान्त्यतीताकलेति
शिवतत्त्वमिति च नामद्वयमायातम् ॥

तत्र शक्तितत्त्वस्य शान्त्यतीतकलायामेवावस्थितिः । शान्तौ-
तु सादाख्यादीनां त्रयाणामपि । अथ विद्यायास्तु कला मायेयानां
तत्त्वानामाधार इति वक्ष्यामः । तत्रहि परमकारणे व्यापकारे शि-
वतत्त्वे सर्वशब्दनिदानतयाऽन्तरत्यन्तसूक्ष्मो नादोऽनाभिव्यक्तो वर्तत-
इति गुरुभिरनुभूयते । अत एव तस्य परसंज्ञा च । तथाच तस्मा-
च्छक्तितत्त्वाविर्भावकाले सर्वशब्दसमुदायात्मकोऽसौ स्फोटरूपः
क्रिन्नोऽभिव्यज्यते । यत एतदाश्लिष्टं शक्तितत्त्वमपि परबिन्दुसंज्ञं
भवति । ततस्सोऽयं ध्वनिस्सादाख्यसमुत्पद्यमानस्सान्द्राभिव्यक्त्या
स्थूलोऽनुभूयते । अत एवैव अपरनाद इत्युच्यते । अर्थतस्मात्तत्त्वा-
श्लेषेणैव वर्णसमुदायात्मकोऽक्षरविंदुरुत्पन्नः । अयमेवापरविंदुः ।
तस्मादीश्वरतत्त्वाश्रयिणस्सूक्ष्मा वर्णाः । तेभ्यश्च शुद्धविद्यातत्त्वाश्र-
यास्स्थूला वर्णाः क्रमेण संभूताः । एत एव कार्यतत्त्वचतुष्टयाश्रया-
श्चतुर्विधाश्शब्दाः क्रमेण परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरीति वाग्वृत्तिचतु-
ष्टयात्मना प्रत्यात्मशरीरं कर्मानुसारेणाभिव्यज्यमाना विश्वार्थवाच-
का भवन्तीत्युक्ताः । अथ च तत्र शक्तौ सूक्ष्मभोगायानाश्रितादीनि
पञ्चदश भुवनानि । सादाख्ये स्थूलभोगाय तदाख्यं भुवनमकं ।
इंशे सूक्ष्मभोगाधिकाराभ्यामनन्तादिसंज्ञान्यष्टौ । विद्यायां स्थूला-
भ्यां ताभ्यां मनोन्मन्यादिनामानि नव व्यवस्थितानि । तद्वताश्च ते
ते महात्मानस्तत्त्वभुवनोभयात्मकसूक्ष्मस्थूलदेहास्तत्तादृगन्यादृशसौ-
न्दर्यस्त्रयचन्दनवनितादिनिरतिशयभोगशालिनस्स्वात्मानन्दानुभव-
शालिनश्च भवन्तीति किमुवक्तव्यं ॥

इति श्री शैवसिद्धान्तपरिभाषायां पतिपरिच्छेदस्तृतीयस्समाप्तः ।

अथ पशुपरिच्छेदः तुरीयः ।

अथ पशवोष्णात्मानोऽनन्ताश्चेतनाः पाशावरुद्धचैतन्याः पराधीनाः पतिप्रवृत्तिविषयाः पत्यनुग्राह्या नित्या विभवश्चेत्यादिभिरनेकैर्लक्षणैर्लक्ष्यन्ते एते च ज्ञानाकलपलपाकलसकलभेदेन त्रिप्रकाराः । तेषु तत्पारतन्त्र्योपादकानां मलकर्ममाषाख्यानानां त्रयाणां पाशानां कर्मादेकद्वित्रिसंबन्धसंभवात् । तथाहि अत्र ये केचन सामान्यशास्त्राभिगतैः ज्ञानयोगसन्ध्यासैरुपायैर्भोगिनवा परिक्षीणसर्वकर्माणस्तत्कर्मभोगसाधनैर्मायाकार्यत्वेन मायेयैस्मूक्ष्मस्थूलदंष्ट्रैरात्यन्तिकं विश्लेषपाकलप्य केवलीभूता मलस्यापरिपाकादप्राप्तपरापरमोक्षाः मायोपरि शुद्धविद्यायामवतिष्ठन्ति इति श्रुतास्तएव ज्ञानाकलाः मलारूपैर्कबंधनयुक्ताः । तदितरबन्धद्वयोत्तीर्णत्वात् । तेष्वेवहि केचित्सर्गादौ मलपरिपाकयोगतारतम्येन पत्या साक्षादनुगृह्य मन्त्रमन्त्रमहेश्वरादित्वेन प्रागुक्तशुद्धेऽध्वनि भोगाधिकार्योर्नियोजिताः । अत्र केचिदत्यन्तशुद्धया भोगाधिकारानिच्छया परतत्वे नियोजिताः । अवशिष्टास्तु आमलपरिपाकं सान्द्रावरणतया किंचिदज्ञानतः कैवल्यावस्थायामेव व्यवस्थिता इति विदुराचार्याः । यद्यपि विज्ञानकेवलानामात्मत्वसाधारण्येन विभुत्वादेकदेशावस्थानं न विद्यते । तथाऽपि निष्कर्मतयाऽतिक्रान्तग्रन्थिकार्याणां कालेन प्रतिपत्त्यमानविदुर्कार्याणाञ्च तन्माध्यस्थ्यमौपचारिकं शोभते ॥

नन्वात्मनां कैवल्यमेव श्रेय इति सर्वतन्त्रमसिद्धम् । तत्कथं तत्र पशुत्वं न समाप्तमिति । मैवम् । तस्य सिद्धान्तेतरसर्वतन्त्रप्र-

१. कैवल्यावस्थायामित्यस्य विज्ञानकेवलावस्थायामित्यर्थः ॥
२. कैवल्यमेव श्रेय इति । विज्ञानकेवलत्वमेवेत्यर्थः ॥

पशुपरिच्छेदः तुरीयः ॥४॥

२५

सिद्धत्वात् । सिद्धान्ते तु स्वरूपव्यक्तिरेवाऽऽत्मना मुक्तिरिति प्रतीयते । तच्च स्वरूपं सर्वज्ञत्वाद्यात्मकं शिवत्वमिति प्रागेवोक्तम् । न च तत्कैवल्यावस्थायां विद्यते । तदापि तदावारकस्यानिवृत्तेः । यद्येव निवृत्तस्तदा तद्भासेत । नच सार्वज्ञभासनं मतान्तरमुक्ती श्रूयते । तथाहि । वेदान्ते तावत् सच्चिदानन्दलक्षणमात्मानमन्तरेण न वस्तु किञ्चिदभ्युपगम्यते । विषयाभावेनास्य धर्मिधर्मात्मकस्ववित्परसंविद्रूपभेदोऽनुपपन्नः । सर्वस्यापि हि धर्मिणो धर्मः सर्वत्र स्वेतरविषयेष्वेव प्रकाशते । यथा वह्नेरुष्णत्वादिकाद्यादौ । अथस्ति कल्पितो विषयस्तदा तदवच्छिन्नात्मधर्मस्यापि वस्तुत्वहानिः । नचेष्टापत्तिः । धर्मस्य कल्पितत्वे धर्मिणोऽपि तथात्प्रसङ्गात् । नच वस्तुनो द्वैतत्वं माभूदिति वक्तव्यम् । तस्याकिञ्चित्करत्वेन विवेचनीयार्थापत्तेः । सत्तामात्रेण वस्तुनस्साध्यत्वाभावाच्च । अथ ज्ञानन्तरशून्यस्य वस्तुनस्साध्यत्वाभाव इति चेत् । समञ्जसम् । तदुपायस्त्वश्रुतेरानर्थक्यात् । नचैकस्यैवोपास्योपासकभावः । संबन्धस्य द्विनिष्ठत्वात् । यद्येकस्यापि द्वैतूप्यमौपाधिकं मन्यसे तस्योपाधेस्सत्तायामद्वैतहानिः । असत्तायां तन्निरासार्थमुपासनं चासदेव स्यात् । नचासत्याक्रियया सफलमवाप्यते । अत उपास्योपासकयोश्चिद्विषययोर्भेदप्रयोजकं किमपि सत्यमेवाभ्युपेयम् । तदेव तदुभयरूपस्य चेतनस्य हेतुमपि स्यात् । तथाच तदवच्छिन्नज्ञातृत्वशक्त्यात्मकमात्मनस्स्वरूपं युक्तावनशीकुर्वाणं परेण तदावारकमनादिपल्लव्यं किमपि यदा कदापि श्रुतमिति सिद्धान्तिनामभिप्रायः । तदेवं वेदान्तिनः कैवल्यं विज्ञानकैवल्यमिति निर्णीतम् ॥

१. सिद्धत्वाभावाच्चेति पाठः ।

सारूप्ये च तद्देवयज्विशेषोपाजितया प्रकृतिपुरुषविवेकात्मिकया ख्यात्या कर्मक्षये जाते कैवल्यमेव तदुपशमरूपं प्राप्यत इति प्रवादः । तदिदं च प्रथमं पञ्चवस्त्वरूपमेव । येनात्र स्वनिष्ठस्य पुंसो न किञ्चिदस्त्ववभासत इति कापि प्रश्रूयते । नन्वेतैरपि सार्वज्ञं सदेहकैवल्यमेवाङ्गीकृतमिति चेत् । वक्तव्यम् । कस्मादिदमनन्तरं परित्यज्यते । नचैतस्मात्परमः पुरुषार्थोऽस्ति । एतस्यैव परिपूर्णचैतन्यरूपत्वेन तथात्वात् । यदिव्यञ्जकपरित्यागात्तत्परित्यागः तर्हि तदनुरोधेन व्यज्यमानं ज्ञानं न सर्वमर्थमवगाहते । तदावारकश्चावश्यं भाव्यं परित्यज्यमिति व्यवस्थितमेवास्माभिरभिप्रेतम् । इत्यमग्येषां च कर्मक्षयवादिनां कैवल्यं पशुत्वावस्थैव ॥

किं पुनः प्रलयकैवल्यम् । उच्यते । कृपालुरीश्वरश्चिराय संसारखिन्नानामात्मनां विश्रमाय कर्मपरिपाकाय चानन्तकार्यपरम्परापचितशक्तमायायाश्शक्त्युपचयाय च तस्यामेव सर्वकार्याण्युपसंहृत्य वर्तते । तदानीमात्मानोऽपक्षीणमलकर्माल्पपाशद्वयोपपन्नाः उपसंहृतकलादिभोगसाधनकलापा मायामध्य एव पुनस्सर्गप्रारम्भमवतिष्ठन्ते । त एव प्रलयकैवलाः । तेषां कर्मक्षयाभावेऽपि प्रलयनैवापगतकलादित्वेन कैवल्यसम्भवात् । एतेषु येषां मलकर्मणी परिपक्वे भवतः ते सद्य एव साक्षात्परमेश्वरेण परमोक्षं प्रापिता भवन्ति । तत्कालस्याधिकारानवसरत्वात् । ननु तदातावत्साधनवैकल्येन भोगरहितानामात्मनां कथं मलपरिपाकसंभवति । तस्य भोगसाध्यत्वेनोक्तत्वादिति । मैवम् । मायासम्बन्धजन्यस्य सुखादिसंवेदनात्मकस्य भोगस्यानादिपरंपरापरिक्षय एव चरितार्थत्वात् । नच मलारूपद्रव्यस्य द्रव्यान्तरसंबन्धाभावः । मायाारूपद्रव्यस्यैव प्रलयः

पि शक्त्यात्मनावस्थानात् । अथवा शिवतेजस्सम्बन्ध एव मलपाकहेतुः । तस्य सर्वकालानपायात् । न चैवं सति सर्वत्रात्मनि तद्यौगपद्यप्रसङ्गश्चङ्कनीयः । तादृशमलशक्तीनां प्रत्यात्मनियतानां वैचित्र्यश्रवणात् । कर्मणां तु मलशक्तिपाक एव पाकः । मलस्याखिलपाशमूलत्वात् । क्वचिद्वदनपाये कोऽपि कर्मपाकाशब्देन जसा ज्ञेयः साम्यलाभात् । ननु मलान्यपि कर्माणि स्थितौ पुंसां भोगक्षयीण्युपलभ्यन्ते । तत्कथं प्रलये भोगाभावेन तेषां क्षयस्त्यात् । सत्यम् । विचित्राणामनन्तानां कर्मसन्ततीनां पाकः क्रमाद्युगपच्च द्रेशा संभवति । तत्र यानि कमात्पकानि देहसंबन्धे भोगेन क्षीयन्ते । युगपत्पकानि तु सर्वाणि शिवानुग्रहेणैव सर्वं सुभद्रम् ।

अथ अपरिपक्वमलकर्ममायानां सकलानां का वार्तन्ति चेदाकर्ण्यताम् । एवमाप्रभाते समुदावस्थयैव प्राप्तविश्रमान् पुनर्भोगयोग्यदशापन्नानात्मनः परामृश्य भगवान् परमकारुणिकोऽन्तेश्वरसन्निवेशितया स्वशक्त्या वक्ष्यमाणमायातत्वं विक्षोभ्याशुद्धाश्वसंसृष्टिमारभते । ततः प्राप्तकलादिभोगसाधनकलापास्तथैव सकलारयास्तृतीयाः पशवो भवन्ति । तदा तेषां मलकर्ममायाारूपपाशत्रयोपपन्नत्वात् । अत्र हि सर्गारंभे परिपक्वमलकर्मणोऽपि मण्डलिप्रभृतयोमायागर्भाधिकाराय परमेश्वरेण साक्षात्परमेश्वरत्वेनानुगृहीतास्सन्तोऽप्यन्तेश्वरेणाऽऽतिवाहिकदेहं प्रापिताः सकला उपलभ्यन्ते । ननु तद्दमी पशुत्वेन मन्तव्याः । आत्मशिवत्वेन प्रागेवोक्तत्वात् । नन्वधिकारिणां सर्वेषां वैन्दवदेहयोगित्वं प्रागुपवर्णितम् । किमिदानीं मायेयदेहित्वञ्च निगद्यते । एतेषामनुग्रहकाल एव जायमानो वैन्दवदेहो निश्चीयते । तदतिमूर्खतया तदन्तर्विद्यमानमपि सकलपशु-

वृंदाधिकारोचितं स्थूल मायेयदेहमधिकरणत्वेनापेक्ष्यते । तच्च तद्वि-
धकसंबन्धवशान्मोहकत्वं विहाय बोधकमेव सत् तदैक्येनावभास-
त इति न दोषः । अयञ्च न्यायस्साकल्येनानुगृहीतानामधिकारिप-
न्त्राणां च समानः ॥

अन्येचात्रकेचित् अपक्वमलत्वेऽपि स्त्रीणपापकर्माणां पुण्यश्ला-
लिनोऽनंतानेकचैतन्योत्कर्षहेतुभिश्चरीरादिभिस्संयोजिता अंगुष्ठमा-
त्रादिकालानलांतभूवनेष्वाधिपत्येन पशुतन्त्रप्रणेतृत्वेन स्थापिताः ।
तदवशिष्टाः पाशत्रयसम्बन्धात्स्वस्वकर्मानुसारिव्यञ्जकयोगेन यत्कि-
ञ्चिद्विचरचैतन्ययुक्ता नानायोगनिर्पटनेन सुखादिसंवेदनात्मकेषु
भोगेषु विनियुज्यन्ते त एव संसारिणस्सकला इति चोच्यन्ते ॥

इति श्रीशैवसिद्धान्तपरिभाषायां पशुपरिच्छेदः तुरीयस्समाप्तः ।

॥ अथ पाशपरिच्छेदः पंचमः ॥

अथ के पुनः पाशाः । यैस्सम्बन्धात्सकलात्मानस्संसारम-
नुभवन्ति । उच्यन्ते । अचेतनाच्चेतनमेयाश्चेतनोपयुक्ताश्चैतन्यबन्धाः
परिणामवन्तश्चेत्यादिस्वरूपोपपन्नाः पाशाः मलकर्ममायाभेदेन त्रिप्र-
काराः । तत्राद्यो मलो मूलमुत्पुनीहाराञ्जनपशुत्वाविद्याद्यनेकश-
ब्दाभिधेयो नित्यः प्रत्यात्मचैतन्यावारकानेकशक्तियुक्तोऽनादि-
भूतपशूनां परबन्धो विधीयते । पाशान्तरस्य तज्ज्ञावभा-
वित्वात् । तेन मलेनायं पशुराछिन्नचैतन्यः किञ्चिदर्थं गृहीतुं न
शक्नोतीति पत्या तदेकदेशेक्षपाय मायीयैरर्थैस्सम्बध्यते । तज्ज्ञात-
किञ्चित्तन्योऽपि न वस्तु किञ्चिद्यथाभूतं गृह्णाति । ततश्च मोहमद-
रागविषादशोषवैचित्र्यहर्षारुणमलान्तरैस्संयुज्यते । तद्योगेन च क-
ष्टानि कर्माण्यार्जयति । तत्कर्मभोगाय पुनश्चरीराद्यैस्संयुज्यते ।
एवञ्च बीजाङ्कुरन्यायेनानुवृत्तैः कर्मशरीरसन्तानैर्न कदाचिद्वियुज्यत
इति मलस्याशेषपाशमूलत्वं स्पष्टमेव । तदेवं पाशयस्वदेशापन्नोऽयम-
णुः कालेन मलपाकानुसारिण्या दीप्तया शोध्यत्वं शुद्धचनन्तरमेव
सिद्धान्तेन बोध्यत्वं चेत्यवस्थाद्वयमनुभवति । अस्यैवं विधं पारत-
न्यमेवानादिसिद्धमेतत्पाशमूलमनुभावयति । अन्यथा चैतन्यस्य चे-
तनान्तरमेवत्वमसङ्गतमेवस्यात् । ननु विभोरेण्यस्य द्रव्यान्तरेण य-
दाच्छादनमुच्यते तदेवासङ्गतमिति चेन्न । तदाच्छादकद्रव्यस्याऽपि
व्यापकत्वात् । किञ्च तदाच्छादने च मणिपावकन्यायेन तच्छक्ति-
प्रतिबन्धकस्सिद्धिविशेष एव । नत्वेत्यन्ताश्लेषः । चैतन्यस्य जड-

व्यापकत्वमसङ्गात् । अत एवायं मल एकोऽपि सन्नमेकात्मशक्तिं प्रतिवध्नाति । ननु यद्येवं तर्हि न कदाचिदात्मनां मुक्तिस्स्यात् । नित्यव्यापकस्य मलस्य सन्निकर्षानपायादिति चेत्तदसारम् । तच्छक्तिप्रतिसंहारलीलायां पतिशक्तेरजस्रजागरूकत्वात् । नच तत्रानुपपत्तिः । तासां मलशक्तीनां जडतयाऽनेकतया चानित्यत्वेन सिद्धानां वैचित्र्येण च क्रमयौगपद्योपपन्नपाकाणां विषयशक्तीनामिव मन्त्रादिनिवर्तनीयत्वेनाऽऽचार्यैरनुभूयमानत्वात् । अथ पत्युश्चक्तिः पाशानां चाऽनुग्राहिकाभवति तेन तस्या रोधकारणं चतुर्थपाशत्वं प्राप्तमित्यागमेपु घण्टाघोषः । तत्कथमेवा नीहारशक्तिं निवर्तयिष्यति । सत्यम् । तच्च पञ्चतुग्रहाधमेव तस्याः पाशानुग्राहत्वम् । दृश्यते हि लोके रोगवतो वैद्यकृतं क्षारादिनोदनमारोग्यसम्पादनम् । अपि चात्र किमपि रहस्यमुपदृश्यते । सा खलु पारमेश्वरी शक्तिरविकारिण्यनादिनिधनाऽनवरतोदिता निरन्तरव्याप्तिरया जडचेतनसाधारण्येन सर्वेषु नानावस्थापरिवर्तिषु तत्तद्धर्मानुवर्तिन्यवतिष्ठते । तथाच यदा यस्य वस्तुनो यो धर्मः प्रवृत्त्युचितस्तं तत्र प्रवर्तयति । यस्तु निवृत्त्युचितस्तन्निवर्तयति । सर्वज्ञस्य सर्वथा सर्वत्र तटस्थताया एव न्याय्यत्वात् । तदेवं प्रागपरिपाके पशुपु प्रवर्तितचैतन्याच्छादनरूपं मलधर्मं परिपाके पतिशक्तिर्निवर्तयतीत्यत्र न कश्चित्परिवादः । नन्वत्र कथं पतिचैतन्यं पशुचैतन्यवत्पाशपरिभूतिं नाहति । इतैवम् । ताम्रस्कटिकयोश्चयामिकाविशुद्धिः केन चिदापायित । तद्वत्स्वभावनिर्मलश्शम्भुः स्वभावमलिनाः पुद्गलाः स्वभावजडास्तद्वन्धाश्चेति सिद्धान्तः ॥

अथ कर्माणि धर्माधर्मात्मकानि विश्विष्टाण्यनादीनि मायाश्र-

याणि प्रतिपुरुषं नियतानि भोग्यानि बीजादृष्टसहकार्यादिभिः पर्यायैरुदीर्यन्ते । तानि हि मायाव्यापारजन्यत्वेन मायावच्छिन्नचैतन्यस्य भोक्तुरीप्सिततमत्वेन वा कर्मसंज्ञानि भवन्ति । नच कर्मणामनादित्वेनोत्पत्तिविनाशशून्यत्वमिति शङ्कनीयम् । तेषामनन्तसन्ततीनां प्रवाहरूपेणानादित्वात् । ननु बुद्धिगुणत्वमेवां श्रूयते कथं मायाश्रयित्वमित्युच्यते । सत्यम् । माया हि मन्त्रेशक्षोभितान्माया तत्त्वात्साक्षात्परम्परया चोत्पन्नकलादिपृथग्यन्तार्तिशतस्वघटिता सूक्ष्मदेहात्मिका वक्ष्यते । तथाच तन्मध्यावयवभूतस्य सर्वार्थप्रतिविंबाधारत्वेन सुखादिरूपत्वेन च भोग्यत्वापन्नस्य बुद्धितत्त्वस्यैव धर्माद्यष्टगुणवत्त्वं घटते । तथाऽपि तल्लक्षणया तन्निष्ठस्य तत्सजातीयतत्त्वसमष्टिनिष्ठत्वमभ्युपगम्य कर्मणो मायाश्रयत्वमुक्तम् । नचाऽऽत्मगुणत्वमेतस्योपपद्यते । भोग्यस्य जडत्वनियमेन चेतनतादात्म्यायोगात् । भोग्यत्वं चास्य संबन्धनप्रत्यक्षणानुभूयमानत्वात् । न च तथाऽदृष्टत्वं हि तस्य सुखादिरूपप्रत्ययावस्थायां भोग्यत्वेन भोक्तृज्ञानविषयत्वेऽपि तद्वासनात्मकभावावस्थायां सूक्ष्मत्वात् । अथ कथं कर्मणो मायागुणत्वे पृथक् पाशत्वम् । सत्यम् । सन्निहितायां मायायां नानावस्थायां नानागुणाः न ते सर्वे पृथक् परिगण्यन्ते । स्वाश्रयाभिन्नत्वात् । गुणगुणिनोर्भेदसहोपभेदस्तन्मन्त्रः । अतो न कृत्रचित्तयोः पृथग्गणनम् । तथाऽपि कर्माख्यो बुद्धिगुणोऽयं गुणान्तरेभ्यो बीजत्वातिशयात् पृथग्गण्यते । धीजत्वं चास्य कालेन परमोपादानभूतायां मायातत्त्वभूमौ प्राचीनसर्वकार्यावनोपसंहारेऽपि पश्चिमकार्यावनोपसंहारे हेतुत्वेनावस्थानात् । यद्यपि तत्र प्रकृत्ये बुद्धिकार्यशक्तिवत्कार्यान्तरशक्तीनामप्यवस्थानं युज्यते । तथाऽपि न हि

वद्वेतासां प्राधान्यं विद्यते । तस्या एवानेतरसाधारण्येन सर्वकार्यप्रपञ्चप्रवृत्तिबीजत्वात् । अतो श्वेतहुद्दिशक्त्यात्मकं कर्म सहकारीति च गीयते । जगदीश्वरस्यापि तद्व्यव्यतिरेकानुविधानेन प्रवृत्तियोगात् । नच परमेष्वपि कर्मानपेक्षेति चोद्यम् । तत्राधिकारिविषयायाः प्रवृत्तेः अशुद्धवर्माधिकारार्थत्वात् ॥

अथ पुर्यष्टकमातिवाहिकासाधारणदेहस्मृमदेह इत्याद्यभिधानवती माया प्रत्यात्मनियताऽनेतनाथेन सर्गादौ मायातत्त्वादुत्पादितकलादिक्षित्यन्तर्निहितत्वसमष्टिरूपा यावत्प्रलयं मोक्षान्तं वा भोगसाधनम् अधस्तनसमस्तभुवनेषु कामानुसारिणी पर्यटति । ननु तत्त्वानां भुवनाधारत्वं प्रागुक्तम् । कथमिदानीमेषां भुवनचारित्वोक्तिः । सत्यम् । सा मायाख्या तत्त्वपङ्क्तिर्विधा । साधारण्यसाधारणी च तत्र साधारण्येकाऽतिविस्तृता सर्वात्मभोग्यभुवनाधारत्वेन प्रागुक्ता विद्यादिविदुःकलात्रितये निश्चलेवावतिष्ठते । तथाहि विद्याकलायां माया कला कालनिर्यातविद्यारागमक्रतिसंज्ञितानां सप्तानामंगुष्ठमात्रादिवामदेवान्तसप्तविंशतिभुवनाधाराणामवस्थितिः । अथ प्रतिष्ठाकलायां गुणबुद्धयहङ्कारमनःश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पादपाणिपायूपस्थशब्दस्पर्शरूपरसगन्धव्योमवाय्वनलजलाख्यानां त्रयोविंशतितत्त्वानां श्रीकण्ठाद्यमरेशान्तपदपञ्चाशद्भुवनाधाराणां तद्वयो निवृत्तिकलायां पृथिवीतत्त्वस्यैकस्य ब्रह्माण्डवाहान्तरभद्रकाल्यादिकालाभिरुद्रान्ताष्टोत्तरशतभुवनाधारस्य महाभूतपञ्चकोपलक्षितस्येति विवेकः ॥

१. स्थितिरित्यनुपपन्नः ।

एतेष्वेवासाधारिण्यः प्रत्येकमात्मनां भोगसाधनत्वेन व्याख्यातास्सङ्कोचविकासप्रतिषेधस्तत्त्वपङ्क्त्यस्मृमदेहात्मिका इतस्तत्संस्मरन्ति । तासां तत्तद्भुवनजन्यस्थूलदेहसंबन्धादेव तद्विचित्रकर्मसंतानाज्जनभोजनादियोग्यत्वात् । अथैषां तत्त्वानामुत्पत्तिव्यापारावभिधीयते । तदेकं नित्यं विभुवित्रशक्तिमयं मायाख्यं परमकारणं तत्त्वमेकदेश्वरशक्त्या क्षुब्धं सर्गादौ कलाकालनित्यव्याख्यं तत्त्वत्रयममृत । तत्र कलाख्यं तत्त्वमात्मनश्चैतन्यं मलशक्तेरकदेशक्षेपेण किंचित्प्रकटयति । ततोऽसौ तद्व्यञ्जकानुविद्धस्वरूप आत्मास्वोचितव्यापारेणैव कर्तृभावं भजते । व्यङ्ग्यव्यञ्जकयोरनयोरात्मरूपकलातत्त्वयोः परस्परप्रतिहारेण कस्यचित्प्रयोजकस्यानवकाशात् । ननु स्वसंविद्रूपमात्मानं न नीहारो निरुणद्धि । किं तु परसंविद्रूपां तच्छक्तिमेव । तत्कथमात्मोपकारकं कलातत्त्वमिति । न हि कर्तुर्विद्यमानस्य करणाभावे क्रिया काचिदुपपद्यते । अतः कलातत्त्वोपकृतशक्तिकरण एवाऽऽत्मा स्वभोगे प्रयुज्यते । भोगश्चास्य बुद्धितत्त्वो परञ्जनमेव तच्च सुखादिप्रवृत्तिष्वभेदेन भासमानत्वरूपं संबन्धनमिति चोच्यते । तत्रास्य कर्तुः कलातत्त्वमिदं नाहम् । अस्य शक्तिस्फुटीकरणमात्रोपक्षीणत्वात् । तदभेदापञ्चत्वाच्चैत्यस्मादेव तत्त्वान्तरं विद्याख्यं प्रकाशरूपं बुद्धिगतार्थानुभवसाधकत्वेनोत्पाद्यते । नच तेन त्रिनाम्नात्मविच्छक्तिरेव स्वयं बुद्धिग्रहणमर्हतीति वाच्यं तस्य सामान्यकरणत्वेन भोग्यवस्तुविशेषग्रहणे करणविशेषापेक्षत्वात् । अन्यथा अनेकतत्त्वपरिकल्पनाभावप्रसङ्गाच्च । किञ्च ततोऽनन्तरं तस्य विद्यातत्त्वविदितेष्वेवार्थेष्वभिपञ्चजनकं रागाख्यं तत्त्वं कलैव जनयति ज्ञातमात्रस्यार्थस्य भोग्यत्वासम्भवात् । नह्यनभिष्वङ्गवान् कश्चिद्भोगे प्रवृत्ते । तदयमेवं तद्भोगप्रवृत्तये रज्यन् रागोभिधीयते । नच

१. मज्जनेति पाठः ।

नदभावेऽप्यात्मनोरञ्जकास्सन्तीति वाच्यम् । तेषां बुद्धिगुणानां च क्रमेणान्तरबाह्यार्थत्वेन भोग्यत्वनिश्चयात् । यदि भोग्यत्वेऽप्येषां रञ्जकत्वमिष्यते तदा वीतरागाभावः प्रसज्येत । अथ कालोप्यस्य ग्राह्यवस्तुषु वृत्तवर्तमानवर्तिष्यमाणताऽवस्थात्रयं क्रमादापादयन् तद्वा-
रापि चिरात्प्रताद्विबोधं विधाय च सर्वत एवैवं संसारयति । इत्थं कालप्रेरितस्याणोस्त्वार्जितकर्मभोगनियामकत्वेनात्र नियतिरप्युपयु-
ज्यते अन्यथा अन्येनार्जितं कर्मान्येनापि भुज्यतामिति भोगसाङ्ख्य-
मेव स्यात् । इत्यनेन तत्त्वपञ्चकेन कंचुकितोऽयमात्मा पुरुषतत्त्वसंज्ञां
लभते । तद्वन्धेनैवास्य भोक्तृत्वदशापन्नत्वात् ॥

अथास्य पुंसो भोग्यार्थप्रसूनये प्रकृत्याख्यं कलातस्तत्त्वं प्र-
जायते । येनायं सत्कलत्रेणैव समाश्लिष्टः पुमान् न कदाचिद्विरहं
सहते । अस्य संसारमूलत्वादस्यैव गुणास्सत्त्वरजस्तमोनामानन्त्र-
यो विश्रुताः । अमीचास्मिन्नाभिव्यक्ता भवन्ति । अस्य निरवय-
वत्वात् । अत्र एवेदं तत्त्वमव्यकमिति चोच्यते । अस्मात्तु गुणतत्त्व-
मभिव्यक्तं प्रख्याप्यापारनियमरूपम् । तत्र गुणत्रययुक्तं परस्परा-
वियुक्ततादृग्भागत्रयोपपन्नमुत्पन्नम् । नचैतस्यापि बुद्धिबद्भोग्यार्था-
वभासकत्वं युज्यते । सत्यपि सावयवत्वे समस्तवक्ष्यमाणकरण-
कार्यस्तोमगर्भत्वेन प्रकृत्यविशेषत्वात् । अतोऽस्मात्प्रिकाराद्गुणतत्त्वा
त्रिप्रकारैव सर्वकार्यपरम्परा प्रादुर्भवति ॥

तथाहि तत्र साक्षाद्बुद्धितत्त्वं महत्तत्त्वापरपर्यायं भानुवत्प्रका-
शरूपमध्यवसायधर्मिसमनस्कबाह्येन्द्रियोपलब्धसमस्तबाह्यार्थमिति बि-
बाकारनानाभावप्रत्ययप्रपञ्चखचितं सात्त्विकराजसतामसभेदत्रय-
भिन्नमुखदुःखमोहाख्यवृत्तित्रयाश्रयभूतं गुणतत्त्वादाविश्रुतम् । यदु-
परक्तः पुरुष एव भोगीति प्रगीयते । तदुपरागस्तु सुखादिसंवेदना-

त्मक इति प्रागेवोक्तः । अत एवास्य बुद्धितत्त्वस्य भोग्यत्वं व्यव-
स्थितम् । सुखादिरूपेण सदा विद्यया संवेद्यमानत्वात् । सुखादीनां
चाऽऽत्मगुणत्वं धर्मादीनां बुद्धिगुणत्वसाधनेनैव परास्तम् । तेषामु-
भयेषां भावप्रत्ययरूपत्वेन भेदाभावात् । धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याधर्मा-
ज्ञानावैराग्यानैश्वर्याभिधाना अष्टगुणा बुद्धौ वासनात्मकतया सूक्ष्मा-
स्थिताः । ये भाव्यन्ते युक्तिभिर्मन्यन्ते तत्त्वपरिकारप्रतीयन्ते इति
भावसंज्ञा भवन्ति । त एव पुनः कालेन परिणतया स्थूलतया भो-
ग्यतामापन्नाः । प्रतीयन्ते संवेद्यन्ते इति प्रत्ययाः इति प्रत्ययसंज्ञाश्च ।
ते च प्रत्ययास्सिद्धितुल्यशक्तविपर्ययभेदेन पञ्चाशत्प्रकाराः । तत्र
सिद्धयोऽष्टौ । नवतुष्टयः । धर्मादिचतुष्टयस्यावस्थाभेदास्सत्त्वाधिक्येन
प्रकाशरूपतया सुखरूपप्रवृत्तय इत्युच्यन्ते । अशक्तयस्त्वष्टाविंशति-
संख्याः । अवैराग्यावस्था रजोवैशिष्ट्येन व्यापारहेतुतया दुःखरू-
पा विपर्ययाः पञ्च अधर्मादित्रयवस्थास्थूलाकाराः तमः प्राचुर्येण
नियमनहेतुत्वात् मोहरूपाः । अत्र च भावाष्टके धर्माधर्मयोरेष प्राधा-
न्यम् । तयोरेव भावमूलत्वात्तच्छ्रुतिविहितनिषिद्धानुष्ठानजन्यकर्म-
पाशत्वेन प्रशस्यते । एवं बुद्धेस्सिद्ध्यादिप्रत्ययाधिकरणत्वेन भोग्य-
त्वेऽपि विषयाध्यवसायजनकत्वेन करणत्वं चोपपद्यते । अर्थतस्या-
एवाऽहङ्कारतत्त्वस्योत्पत्तिः । ग्राहकत्वाध्यवसायो धर्मः । अपि चायं
संरम्भात्मकतया प्राणादिप्रवृत्तीनां विषयव्यवहाराणां च हेतुः ।
स च त्रिविधः सत्त्वादिगुणभेदात् । ते च त्रयोहङ्कारस्कन्धास्सा-
त्त्विकराजसतामसाः क्रमेण तैजसवैकारिकभूतादिकसंज्ञाश्च ज्ञेयाः ।
तत्र तैजसान्मनस्तत्त्वमर्थाविधानात्मकं सङ्कल्पधर्मि सदा सर्वतश्चैश्रीप्र-

१. अवैराग्यमया इति पाठो वर्तते तच्चिन्त्यं ।

२. अहङ्कारतत्त्वस्येति शेषः ॥

चारि-श्रोत्रादिप्रवर्तकः प्रवर्तते । यत्प्रवृत्त्यनन्तरमेव बुध्यहङ्कारयोः प्रवृत्तिः । त्रीण्यप्येतान्यन्तः करणानि । एतेषां बाह्यकरणोपरमेप्यन्तः प्रवृत्तिमत्त्वात् । बाह्यकरणानि तु ज्ञानकर्मभेदेन द्विविधानि । तत्र श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानि पञ्च तत्त्वानि । तावता महाभूतगुणानां शब्दस्पर्शरूपरसगंधानां ग्राहकत्वेन ज्ञानकरणान्युच्यन्ते । तेषां च तैजसादेवोत्पत्तिः अर्थप्रकाशकारित्वात् । ततो वैकारिकाद्वाक्पदपाणिपायूपस्थाख्यानि वचनगमनादानविसर्गान्दालयकर्मपञ्चकसाधकतमत्वेन कर्मेन्द्रियाणि पञ्च सञ्जातानि । इदं च बाह्यकरणदशकं अस्य साक्षाद्भिर्गतार्थसम्बन्धेनैव । प्रत्येकं स्वस्वकार्यनिर्वाहात् । अस्य च मूर्तत्वादानाधारत्वे चेष्टा नस्यादित्येतदुपकाराय शब्दाद्येकोत्तराधिकगुणशालिनी तद्गुणाभिन्नत्वेन तन्नामकानि पञ्चतन्मात्राणि भूताद्यहङ्कारादुद्भूतानि । तेभ्यश्च क्रमात्तावन्ति तथाविधगुणवन्ति अवकाशव्युहपाकसंगृहधारणाक्रियावन्ति व्योमवाय्वनिलजलपृथिव्याह्वयानि सूक्ष्मभूतानि । तदेतच्च तत्त्वदशकं तत्करणधिकरणत्वेन कार्यसंज्ञं भवति । तदेवं वर्णितानि कलादिपृथिव्यन्तानि त्रिंशत्तत्त्वान्येव सम्भूयभोगसाधनत्वेन पुंसस्सूक्ष्मदेहतां वहन्ति । एषां च प्रलये प्रतिलोभ्येन स्वस्वकारणेऽन्तर्भावे कृते कैवल्येव स्यात् । यदि वा तेषां मलपरिपाके दीक्षयोपसंहारः क्रियते तदा शिवसाम्यरूपो मोक्ष एव स्यात् । तदेवं पदार्थास्सप्रकारं सविस्तारं निरूपिताः ॥

इति श्रीशैवसिद्धान्तपरिभाषायां पाशपरिच्छेदः

पञ्चमस्तमात्रः ॥

॥ अथ विनियोगपरिच्छेदः ॥

अथैषां पदार्थानां विनियोगस्संगृह्यन्ते । एषामेव कलं परापरभिन्ना मोक्षसिद्धिः । ननु सार्वज्ञमेव मुक्तिरिति श्रीपतामभिमतम् । कथमत्र सर्वार्थानामपि विनियोगोपेक्षिणी संयमिति । सत्यम् । ज्ञानं तावत् द्विविधम् । परमपरं चेति । तत्र परज्ञानमवबोधरूपम् । तच्च निश्शेषपाशनिर्मुक्ततया परं द्वारानपेक्षं शुद्धचैतन्यात्मकमेव । अपरं चाऽऽगमरूपम् । तच्च पाशेशान्परिग्रहशक्तिर्कार्यनादायपेक्षमधिकारयुक्तं चैतन्यात्मकम् । तथाच परज्ञानवन्तः परमशिवसाम्यलाभात् परमुक्ताः । एतेषां न किञ्चित्प्राप्तव्यमस्ति । तत्प्राप्तस्यैव पदस्य सर्वोन्नतस्य निरतिशयत्वेनोपरिप्राप्तव्यपदाभावात् । अपरज्ञानिनस्तु अधिकारिण आचार्यास्सिद्धान्तव्यक्तचैतन्यत्वेनापरमुक्ताः । त एव परवृत्त्यर्थमागमहृष्टामु क्रियायोगचर्यासु यथा योग्यं वस्तुत्रयं शिष्यैस्सह विनियुज्यते । तथाहि । क्रियायां दीक्षादावाचार्यैकसाध्यायां पत्युरनुग्राहकत्वेन पशोरनुग्राह्यत्वेन पाशस्य निग्राह्यत्वेन च विनियोगः । योगे च सकलध्यानादौ साधकसहिताऽऽचार्यसाध्ये शिवस्य ध्येयत्वेन जीवस्य ध्यातृत्वेन बन्धस्य विस्मरणीयत्वेन विनियोगः । चर्यायामालयसेवादौ साधकसन्निहिताऽऽचार्यसाध्यायां देवस्य सेव्यत्वेन दासस्य तदास्यव्यवस्थापनीयत्वेन जडद्रव्यजातस्य तत्पादसमर्पणीयत्वेन विनियोगः इत्यत्र सर्वत्राऽपि ध्यायाराधनीयत्वं विविच्यते । तस्यानाराधनेनाप्रसन्नत्वे तत्प्राप्तध्यानसन्निधापनानां तदधीनपशुपाशविषयविनियोगानां च विध्यनुपपत्तेः । तद्वाराधनं तु श्रद्धया शिवलिङ्गादौ पूर्वापरनानाङ्गसंकुलं मनोवाक्कायव्यापारैर्ध्यानजपपुद्गलविशेषैस्त्वेष्टशुद्धद्रव्यस-

१. पशुराराधनीयत्वमित्यर्थः ॥

मर्पणम् । तच्च द्विविधम् । स्वार्थं परार्थं चेति । तत्र यत्साधकाद्यै-
स्त्वेप्सितसिद्ध्यर्थमाचार्यानुज्ञया चललिगादौ क्रियते । तत्स्वार्थम् ।
तस्य कर्तृमात्रफलत्वात् । यत्पुनराचार्यमात्रेण राजराष्ट्रादीप्सित-
सिद्ध्यर्थं स्वातन्त्र्येण स्वायम्भुवादां स्थिरलिंगेषु क्रियते तत्परार्थ-
माराधनम् । तस्य कर्तृसमन्वितानां परेषां च फलत्वात् ॥

ननु आचार्यस्य परार्थपूजायां स्वफलस्त्रिद्धिर्माभूत् । तेनापि
स्वार्थपूजाया नियमेन क्रियमाणत्वादिति चेन्न तस्य स्वार्थवत्परार्थ-
स्याप्यकरणे प्रत्यवायश्रवणात् । वस्तुतस्तु गुरुणां स्वार्थतया वि-
हितं सर्वं परार्थमेव । सिद्धिफलदानामेषां चरितस्य साधकादिमा-
र्गदर्शनार्थत्वात् । ते च गुरवश्चैवमन्त्रेश्वरदेवमुनिमनुष्यभेदेन ष-
ट् प्रकाराः । यद्यप्येतेषु परमहदन्तरालं दिव्यदिव्यादिव्यादिव्य-
सम्बन्धतारतम्यवत्त्वादुत्तरोत्तरे पूर्वपूर्वनियोज्याः । तथाऽपि मनु-
ष्याचार्याविशिष्यन्ते । तेषां पूर्वेषां सर्वेषामपि सात्त्विकसम्भवात् ।
तत्रापि वर्णचतुष्टये वर्णानां गुरुत्वं नेनरेषां यदधीतवेदवेदाङ्गानां
वेदान्तज्ञानाभावेन सिद्धान्तश्रवणयोग्यता न सम्भवति । सिद्धा-
न्तस्य वेदान्तसारत्वात् । यदि क्षत्रियादीनां च मलपाकपूर्तिस्सं-
भवति तदा ते निरधिकारदीक्षया परमोक्षं प्रापितास्त्युः । अथवा
बिम्बामित्रादिवत् तपोविशेषेण वर्णान्तरसंक्रान्तिं प्राप्याधिकारं
भज्युः । अधिकारिणां च लोकसंग्रहाय श्रुतिविहितवर्णाश्रमधर्मा-
नतिलङ्घनश्रवणात् । चातुर्वर्ण्यभवानां च साधकानां पूर्वजात्युद्धारं
यि तत्तज्जात्युचिततत्तत्तस्य लोकसाङ्ख्यानुत्पादाय फलाभिसंधिप-
रिहारेणावश्यानुष्ठेयत्वात् । न च शैवाचारवतां वैदिकाचारानुपप-
त्तिः । तत्र शैवाधिरूढानामेवाभ्यनुष्ठानात् । नहि वेदागमयोरत्यन्त
विरोधः । परकर्तृकत्वाविशेषात् । यद्वस्तु वेदे शुद्धाशुद्धजनसाधार-

ण्येन व्यंग्यतया प्रतिपाद्येत तदागमे शुद्धैकविषये स्पष्टमेवोपदिश्यत
इत्यनयोरियान् भेदः । तच्च पश्चात्पपञ्चपाकार्यं विहिताचारा
वेदांशास्सिद्धान्तिभिस्त्याग्याः । कर्मकाण्डे काम्यकर्मवादः । उपा-
सनाकाण्डे पञ्चाक्षरविरुद्धविद्यांतरोपासनावादः । ज्ञानकाण्डे पर-
मात्मैक्यादिज्ञानवादः । सिद्धांते तु सर्वे एवांशास्संसेव्याः । तत्र
साधकादीनां यावदधिकारोदयं स्वाचारन्यूनता ज्ञेया । यदि त्वन-
भ्युदितेऽप्यधिकारे प्रारब्धदेहत्यागः तदा तेषां त्रयाणां क्रमेण
शिवमन्त्रेश्वररूपदावाप्तयो भवन्ति । न चात्र साधकपुत्रकयोस्स-
मपदावाप्तिः । तत्र शिवपदे च तयोर्भोगलयावस्थानकमावाप्तिसंभ-
वात् । तदेवं समधीतसामान्यविशेषशालाणां समर्थानां समस्त-
सम्पत्सम्पन्नानां ब्राह्मणोत्तमानामेव सर्वपदार्थविनियोगभरणाय
परमेश्वराधिकरणत्वापरपर्यायमाचार्यत्वं व्यवस्थितमित्युपविशंत्वा-
चार्याः ॥

सिद्धश्रीगुरुकारुण्यस्सिद्धान्तार्थमशेषतः ।

सूर्यभट्टस्सुबुद्धीनां सुबोधं पर्यभाषत ॥

इति श्रीकविराजशेखरसूर्यभट्टारककृतौ श्रीशैवसिद्धान्तपरि-
भाषायां विनियोगपरिच्छेदः समाप्तः ॥

श्री शैवसिद्धान्तपरिभाषास्थ शुद्धाशुद्धानां
सूचिका ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठं	पङ्क्तिः
स्याध्वमल	स्याधिकमल	४	१५
बागीश्वर	बागीश्वरी	५	७
युक्त्या	युक्त्या	७	६
माप्य	माप्य	१६	१८
तीताक	तीतक	२२	२३
व्यामाका	व्योमाका	२३	३
नाज्जन	नांजन	३३	४
आत्मनो रंज	आत्मनो बुद्धिगुणा एव रंज	३४	१
प्रवर्तकः	प्रवर्तक	३६	१
योगस्सं	योगास्सं	३७	१
युक्तचै	युक्तचै	३७	७
त्याराधनी	त्युराराधनी	३७	१९

अवधेयमेतत्।

सप्तत्रिंशतितमे पृष्ठे रेखाधोवार्तिनी टीकापङ्क्तिस्त्याज्या ।

—:॥ शुभम् ॥:—